

Sentikių bažnyčia Lietuvoje (1918–1926): parapijų atsikūrimas ir jų pripažinimas, Bažnyčios įteisinimas ir autonomijos problemos*

Grigorijus Potašenko

Docentas, daktaras
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: grigorijus.potasenko@if.vu.lt

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – nuodugniau panagrinėti sentikių parapijų atsikūrimą ir jų pripažinimą tarpukario Lietuvos ribose (be Vilniaus krašto) 1918–1923 m., taip pat paanalizuoti LSB įteisinimą ir religinės autonomijos praktinio įtvirtinimo problemas 1923–1926 m. Tyrimas paremtas daugiausia naujais archyvų duomenimis, taip pat šios temos Lietuvos ir iš dalies užsienio istoriografijos analize bei interpretacija. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad keliomis bangomis vykusį sentikių masinę repatriaciją iš Sovietų Rusijos 1918 m. pavasarį–1922 m. nemaža dalimi paaiškina, kodėl tada Lietuvoje gana lėtai vyko ir užsitęsė daugelio jų parapijų atsikūrimas, o dėl to vėlavo ir daugelio jų oficialus pripažinimas VRM. 1922 m. sukūrus SCT, LSB buvo įteisinta, remiantis vyriausybės 1923 m. gegužės 20 d. patvirtintomis Laikinomis taisyklėmis. Tačiau, nepaisant lygiateisiškumo retorikos, 1923–1926 m. valdžia praktikoje pažeisdavo LSB savarankiškumą, filtravo SCT narius, prižiūrėjo ir vis daugiau siekė kontroliuoti Tarybos veiklą. Vyriausybė ir VRM ėmėsi riboti religines ir socialines Bažnyčios ir nemažos dalies sentikių dvasininkų teises.

Reikšminiai žodžiai: sentikiai, Lietuva, parapijų pripažinimas, Sentikių bažnyčia, religinė autonomija.

Old Believers Church in Lithuania (1918–1926): The Restoration and Recognition of Parishes, the Legitimation of the Church, and the Problems of Autonomy

Summary. The purpose of this article is to research in more detail the restoration of the Old Believers parishes and their recognition during the interwar Lithuania (excluding Vilnius region) from 1918 to 1923, as well as to analyse the legalization of the Old Believers' Church of Lithuania and the problems of practical establishment of religious autonomy in this period. The main focus is on three new problems: the situation of the Old Believers' parishes in the country at the beginning of 1918, taking into account the mass migration to the depths of Russia from 1914 to 1915; the restoration of Old Believers parishes and the legalization (registration) of their religious activities from 1918 to 1922, during their mass repatriation to Lithuania; and focus on some problems of the practical consolidation of Old Believers' Church of Lithuania autonomy from 1923 to 1926. The research is based mostly on new archival data,

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos Valstybinės lituanistinių tyrimų ir plėtros 2016–2024 metų programos remiamą projektą „Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)“, sutartis Nr. S-LIP-19-69.

as well as on the analysis and interpretation of Lithuanian and partly foreign historiography on this topic. The study suggests that due to the mass migration of Old Believers to the East between 1914 and 1915, the future Lithuanian territory retained a much thinner congregation network and in turn had fewer parishes members by the beginning of 1918. Therefore, the mass repatriation of the Old Believers from Soviet Russia from the spring of 1918 to 1922 to a large extent explains why the recovery of many of their parishes in Lithuania has been rather slow. After the establishment of the central institutions of the Church in May 1922, the Lithuanian Old Believers' Church was legalized on the basis of "Provisional regulations concerning the relationship between the organization of Old Believers in Lithuania and the Lithuanian government" on the May 20, 1923. Therefore, for the first time in history in 1923 the Lithuanian Old Believers Church was legally recognized in a certain state and formally received equal rights with other recognized denominations. At that time, Lithuania was the first country in Central and Eastern Europe to officially recognize the Old Believers (Pomorians) Church.

Keywords: Old Believers, Lithuania, recognition of parishes, the Old Believers Church, religious autonomy.

Įvadas

Rusijos imperijos žlugimas Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje ir Lietuvos valstybės susikūrimas 1918 m., religinės laisvės joje paskelbimas ir Sentikių bažnyčios struktūros atsinaujinimas gerokai pakeitė bendrą sentikių religinio gyvenimo kontekstą, taip pat Lietuvos sentikių bažnyčios (toliau – LSB) ir valstybės santykių raidą.

1923 m. duomenimis, Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) gyveno 2,029 mln. žmonių. Tuomet Katalikų bažnyčia dominavo kiekybiškai ir visuomeniškai, o katalikai sudarė 85,7 % visų to meto Lietuvos tikinčiųjų. Katalikai kartu su dar šešiomis tikinčiųjų grupėmis – judėjais, evangelikais liuteronais, sentikiais pomorais, stačiatikiais, evangelikais reformatais ir musulmonais sunitais – apėmė beveik visą tikinčiųjų bendruomenę to meto Lietuvoje. Visos kitos 23 konfesinės grupės sudarė tik 998 žmones. Iš viso šalyje gyvavo 30 tikiybų¹.

Sentikybė tarpukario Lietuvoje (be Vilniaus krašto) buvo ketvirtoji pagal parapijų skaičių Lietuvos konfesija, nuo 1923 m. gegužės turėjusi valdžios pripažintos religinės bendrijos statusą. Sentikiai sudarė nedidelę šalies gyventojų dalį – jų buvo 32 149 žmonės (1, 59 %)². Būdami negausi religinė mažuma, sentikiai Lietuvoje 1918–1940 m. turėjo adaptuotis tautinėje valstybėje ir visuomenėje, kurioje politiškai ir kultūriškai vyravo lietuviai katalikai. Savo ruožtu tarpukario Lietuvos valdžios institucijoms, lietuvių daugumai visuomenėje ir vyraujančiai Katalikų bažnyčiai sugyvenimas su sentikiais, deklaravus tikėjimo laisvę, piliečių ir konfesijų teisinę lygybę, tapo iš esmės gana nelen-gvu religinio pakantumo ir faktinio lygiateisiškumo išbandymu.

Nepaisant įtampų ir konfliktų su valdžia, Bažnyčios savarankiškumo ribojimų ir religinės mažumos koegzistencijos dilemų į katalikybę angažuotoje visuomenėje, 1918–1940 m. laikotarpis sentikiams Lietuvoje buvo daugiausia gana palankus. Po 1990 m. Lietuvoje gerokai pasistūmėjus sentikių bendrijos šalyje 1918–1940 m. studijoms³, aktu- alu išlieka įdėmiau nagrinėti būtent ankstyvąjį laikotarpį – 1918–1926 m. Istoriofrafijoje

¹ Lietuvos gyventojai, 1926, p. XL.

² Lietuvos gyventojai, 1926, p. XXII, XL.

³ Svarbesni ir (ar) naujesni darbai: В. Барановский, Г. Поташенко, 2005; N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, 2009; Г. Поташенко, 2009; R. Laukaitytė, 2010; R. Laukaitytė, 2011 (katalikų misijos bandymai tarp šalies sentikių ir stačiatikių 1930-aisiais); Г. Поташенко, 2012; A. Marcinkevičius, 2013 (sentikių Kaune profesinės ir socialinės padėties aspektai); R. Laukaitytė, 2015.

iš esmės netyrinėta liko masinės sentikių migracijos iš Sovietų Rusijos ir jų užsitęsio parapijų atsikūrimo Lietuvoje 1918–1923 m. problema. Be to, jau tada kur kas realiau išaiškėjo į demokratiją orientuotos Lietuvos valdžios religinės politikos LSB atžvilgiu pobūdis ir 1924–1926 m. galutinai nusistovėjo šios Bažnyčios finansavimo modelis, išlikęs iš esmės nepakitęs iki 1940 m.

Šio straipsnio tikslas – nuodugniau nagrinėti sentikių parapijų atsikūrimą ir jų pripažinimą tarpukario Lietuvos ribose (be Vilniaus krašto) 1918–1923 m., taip pat analizuoti LSB įteisinimą ir religinės autonomijos praktinio įtvirtinimo problemas 1923–1926 m. Pagrindinis dėmesys skiriamas trimis naujoms Lietuvos istoriografijoje gana fragmentiškai nagrinėtoms ar beveik nenagrinėtoms problemoms ir jų aspektams – veikiančių sentikių parapijų šalyje skaičius 1918 m. pradžioje, atsižvelgiant į masinę sentikių migraciją į Rusijos gilumą 1914–1915 m. ir nutrūkusią daugumos jų parapijų veiklą, sentikių parapijų atsikūrimas ir jų religinės veiklos legalizavimas 1918–1923 m., tada vykstant jų masinei repatriacijai iš Sovietų Rusijos į Lietuvą, ir LSB autonomijos praktinio įtvirtinimo problemos 1923–1926 m., visų pirma susijusios su pomorų dvasininkų, visateisių parapijų skaičiaus ir Bažnyčios valstybinio finansavimo ribojimais.

Straipsnio naujumą ir aktualumą pagrindžia kompleksiskai nagrinėjamos minėtos trys problemos, kur kas išsamiau panaudojami nauji archyviniai dokumentai, analizuojama Lietuvos istoriografija šia tema, taip pat to meto Lietuvos Konstitucijos ir kiti įstatymai bei svarbūs 1918–1926 m. valdžios religinės politikos LSB atžvilgiu aspektai.

Po 1990 m. Lietuvos istoriografijoje pasirodė keletas apžvalginių, fragmentinėmis šaltinių studijomis paremtų sentikių bendrijos⁴ ar atskirų parapijų istorijos⁵, apimančių ir tarpukario Lietuvos laikotarpį, tyrimų. Nors neturime 1918–1940 m. LSB istorijai skirto monografinio tyrimo, tam tikri tarpukario LSB religinės ir teisinės padėties ypatumai, būdingi ir 1918–1926 m. laikotarpiu, taip pat buvo fragmentiškai nagrinėti atskiruose istorikų moksliniuose straipsniuose⁶. 2012 m. šio straipsnio autorius viename iš savo darbų išsamiau nagrinėjo siauresnę temą – būtent Lietuvos sentikių konfesinį vienijimąsi ir LSB pripažinimą 1918–1923 m.⁷ Tačiau tame tyrime nebuvo analizuotos ne tik 1923–1926 m. valdžios ir LSB savarankiškumo praktinio įtvirtinimo problemos, bet ir kitos dvi svarbios problemos – sentikių parapijų skaičius, jų padėtis Lietuvoje 1918 m. pradžioje ir sentikių masinės repatriacijos iš Sovietų Rusijos įtaka daugumos jų parapijų atsikūrimui bei „vėluojančiam“ jų legalizavimui to meto Lietuvoje, kurios mus domina šiame straipsnyje. Todėl šios problemos reikalauja papildomo atskiro tyrimo.

Istoriografijoje dažnai yra minimas masinis rusų sentikių pasitraukimas (dažnai be kiekybinių rodiklių) iš Lietuvos Pirmojo pasaulinio karo metais ir dalies jų parapijų veiklos nutraukimas⁸. Tačiau šis sentikių pasitraukimas į Rusijos gilumą ir parapijų veiklos

⁴ G. Potašenko, 1995; G. Potašenko, 1997.

⁵ Svarbesni jų: P. Blaževičius, 1997; В. Барановский, 2004; S. Pakulnevičiūtė, G. Potašenko, 2005; Г. Поташенко, 2008; М. Никитина, 2009.

⁶ J. Sabaliauskaitė, L. Gumuliauskaitė, 1998; S. Понienė, 2007; Г. Поташенко, 2009; Г. Поташенко, 2010.

⁷ Г. Поташенко, 2012.

⁸ Г. Поташенко, 2005a, с. 369–370; Г. Поташенко, 2012, с. 40. Apie grupinius sentikių karo pabėgėlius atskirose vietovėse: E. Kovalenko, 1982–1987, p. 2; В. Барановский, 2004, с. 33.

nutūkimas, kaip ir jų repatriacija iš Sovietų Rusijos ir parapijų atsikūrimas Lietuvoje po 1918 m., iki šiol lieka kiekybiškai netyrinėti. Tai yra svarbu šiame straipsnyje, siekiant nustatyti, pavyzdžiui, kiek sentikių parapijų galėjo veikti 1918 m. pradžioje. Kai kurie istorikai rašė apie daugumos rusų, taip pat daugumos stačiatikių dvasininkų ir nemažos dalies stačiatikių tikinčiųjų pasitraukimą iš Lietuvos 1914–1915 m., nenurodydami šios migracijos kiekybinės išraiškos⁹. Dar kiti tyrėjai rėmėsi R. Skipičio¹⁰ duomenimis apie ne mažiau kaip 90 tūkst. rusų karo pabėgėlių ir 35 tūkst. sugrįžusių į Lietuvą 1918–1921 m., bet šie duomenys yra apytiksliai ir koreguotini¹¹.

Be to, sentikių bendrijos problematika tarpukario Lietuvoje dar trumpai analizuota bendruose Lietuvos krikščionybės istorijai skirtuose leidiniuose¹². Itin vertingi yra istorikės Reginos Laukaitytės lyginamieji tyrimai ir išvalgos, skirti aptarti religinių mažumų, įskaitant sentikius, tarpukario Lietuvoje teisinę padėtį, valdymo specifiką, finansavimo iš valstybės išdo ir kitus klausimus¹³. Ji, be kita ko, pabrėžė, kad, nagrinėjant teisinę religinių konfesijų padėtį to meto Lietuvoje, pravartu analizuoti valdžios religinės politikos praktikas ir matyti „tikrąją dalykų padėtį“, o neapsiriboti Konstitucijos deklaracijomis apie konfesijų laisvę ir lygybę¹⁴.

Šiame straipsnyje LSB religinės ir teisinės padėties analizei panaudoti ne tik istorikų darbai ir pasirinktinai kontekstinė istoriografija¹⁵, bet ir tuometinių bei šiuolaikinių teisės istorikų tyrimai¹⁶. LSB teisinės padėties savitumo regioniniame kontekste lyginimui dar pasitelkta užsienio istoriografija, nagrinėjanti sentikių bendrijos teisinę padėtį Latvijoje, Estijoje ir Lenkijoje¹⁷.

Straipsnyje remtasi įvairiais šaltiniais, kuriuose pateikti sentikių bendrijos raidos, santykių su valdžia ir teisinės padėties bruožai Lietuvoje 1918–1926 m. Svarbiai nuosekliau panaudotų šaltinių kategorijai priskirtini Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) fondų dokumentai. Analizuojant sentikių parapijų ir LSB pripažinimą, Sentikių centro tarybos (toliau – SCT) bendradarbiavimą su vyriausybe ir valdžios religinės politikos niuansus 1918–1926 m. ypač pravertė Vidaus reikalų ministro fondas (f. 377). Jame taip pat yra 1922 m. ir vėlesni SCT parengti Lietuvos sentikių parapijų sąrašai, padedantys nustatyti tikslų visų veikiančių parapijų tinklą ir bylojantys apie jų šio tinklo susidarymo laiką.

Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) Tikybų departamento (vėliau – tikybų reikalams referento) pozicija sentikių parapijų ir LSB religinės veiklos bei finansavimo klausimais, susirašinėjimas šiais klausimais su vyriausybe ir SCT atsiskleidžia Švietimo

⁹ P. Klimas, 2018, p. 62–63; P. Čerėnas, 1992, p. 20; R. Laukaitytė, 2003, p. 12; Г. Поташенко, 2005a, c. 369–370; A. Streikus, 2006, p. 394.

¹⁰ R. Skipitis, 1961, p. 256, 258, 265.

¹¹ N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, 2009, p. 53–56.

¹² A. Streikus, 2006.

¹³ R. Laukaitytė, 2010; R. Laukaitytė, 2015.

¹⁴ R. Laukaitytė, 2010, p. 243–244.

¹⁵ Svarbesni darbai: R. Laukaitytė, 2003; A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, 2003; N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, 2009.

¹⁶ M. Riomeris, 1990; M. Maksimaitis, 2005; Lietuvos konstitucionalizmo istorija, 2016.

¹⁷ E. Иванец, 2019; Т. Фейгмане, 2000; Г. Пономарева, Т. Шор, 2006; В. Никонов, 2008.

ministro fondo (f. 391) dokumentuose. Juose pateikti duomenys yra reikšmingi analizuojant vyriausybės religinės politikos LSB atžvilgiu veiksmus ir pobūdį iki 1926 m.

Vertingos naujos medžiagos taip pat suteikė Lietuvos valstybės istorijos archyvo (toliau – LVIA) Sentikių centro tarybos fondo (f. 1832) dokumentai. Šiame fonde yra ne tik 1922 m. gegužės 6 d. 1-ojo LSB suvažiavimo (ir kitų) medžiaga. Jame išlikę itin svarbūs mūsų temai SCT 1930-aisiais surinkti duomenys apie šalies sentikių parapijų istoriją, Pirmojo pasaulinio karo metais vykusias sentikių migracijas ir tada dingusias jų metrikų knygas. Jie padeda rekonstruoti sentikių pasitraukimo į Rytus mastą 1914–1915 m., veikusią parapijų skaičių Lietuvoje 1918 m. pradžioje ir iš dalies jų atsikūrimą iki 1923 m.

Skelbtų šaltinių kategorijoje reikia pažymėti oficialius dokumentus (atskiri įstatymai, nepriklausomos Lietuvos Konstitucijos, Seimo stenogramos ir kt.) bei statistikos leidinius, kuriuose fiksuoti rusų ir sentikių lietuviškose gubernijose (iki 1915 m.) ir Lietuvoje (po 1918 m.) demografiniai rodikliai (skaičius, konfesija ir kt.). Dar remtasi enciklopediniu žinyne, taip pat pateikiančiu medžiagos tarpukario šalies sentikių tematika¹⁸. Pasirinktina panaudoti sentikių prisiminimai¹⁹ ir kai kurie tarpukario Lietuvos periodiniai leidiniai („Lietuvos žinios“, „Rusų kalendorius 1932 m.“ ir kt.).

Sentikių parapijų atsikūrimas: 1918–1923 metai

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę 1918 m. vasario 16 d. ir tų metų lapkričio mėnesį pasibaigus Pirmajam pasauliniui karui, daugelio sentikių parapijų veikla toli gražu ne iš karto grįžo į įprastą ritmą. Sentikių bendrija tarpukario Lietuvoje (be Vilniaus krašto²⁰) pagal tikinčiųjų skaičių buvo gana nedidelė, bet istoriškai ji turėjo gana išplėtotą savo parapijų tinklą. 1922 m., SCT duomenimis, šalyje veikė 54 (56) sentikių pomorų parapijos.

Dėl keliomis bangomis vykusios masinės sentikių repatriacijos iš Sovietų Rusijos 1918–1922 m. šis sentikių parapijų tinklas to meto Lietuvoje galutinai atsikūrė (susikūrė) tik 1921–1923 m. Tada beveik visos parapijos grįžo prie daugiau ar mažiau normalios religinės veiklos ir išsirinko savo dvasininkus. Be to, iki 1922 m. gegužės nesant sentikių centrinės institucijos Lietuvoje, pavienių parapijų pripažinimas VRM Tikybų departamente taip pat užtruko trejus ketverius metus. Šis procesas užsibaigė 1922–1923 m., kai buvo įkurta SCT, kuri tada kartu su VRM rūpinosi tinkamu likusių parapijų veiklos įforminimu. Vėliau SCT pirmininkas V. Prozorovas rašė apie šį sunkų laikotarpį: „Po Didžiojo karo mes, sentikiai, buvome itin susiskaldę ir dezorganizuoti.“²¹

Bet kokių atveju sentikių parapijų pripažinimas nebuvo vienalaikis aktas, kai konkrečios religinės bendrijos centrinės institucijos buvo Lietuvos vyriausybės pripažintos kartu su jų veikiančiomis parapijomis. Tai buvo svarbus skirtumas nuo Katalikų bažnyčios ir kitų religinių mažumų, kurios buvo įteisintos 1918–1920 m.²²

¹⁸ Žr. В. Барановский, Г. Поташенко, 2005.

¹⁹ E. Kovalenko, 1982–1987.

²⁰ Lenkijai užėmus Vilniaus kraštą, sentikiai atsikūrusioje Lietuvoje buvo padalyti tarp dviejų valstybių – Lietuvos ir Lenkijos, kurios iki 1938 m. kovo 17 d. nepalaikė diplomatinį santykių.

²¹ В. Проуров, Доклад Вселитовскому съезду, состоявшемуся 1 марта 1927 г. в г. Ковне, 1927 03 01, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 15, l. 49 a. p.

²² Daugiau apie tarpukario Lietuvos religinių mažumų valdymą: R. Laukaitytė, 2003, p. 252–259.

Svarbu atsižvelgti į istoriografijoje apskritai žinomus, bet iki šiol bent apytiksliai kiekybiškai netyrinėtus²³ du tarpusavyje susijusius reiškinius. Pirma, 1914–1915 m. ankstyvą rudenį vyko didžiulio masto sentikių karo pabėgėlių pasitraukimas iš būsimos Lietuvos teritorijos į Rusijos gilumą. Antra, 1918–1922 m. (pavieniai žmonės grįžo ir vėliau) sentikių karo pabėgėliai masiškai repatriavo iš Sovietų Rusijos į Lietuvos teritoriją.

Apskritai, 1914–1915 m. būsimos Lietuvos teritorija (be Vilniaus krašto) patyrė didžiulio gyventojų savanoriško ir priverstinio perkėlimo procesus. Naujausi tyrimai rodo, kad bendras pabėgėlių ir tremtinių iš Lietuvos skaičius galėjo siekti 830 tūkst. gyventojų²⁴. Tai kur kas daugiau negu manė Lietuvos vidaus reikalų ministras Rapolas Skipitis. Jis savo prisiminimuose rašė apie 550 tūkst. šalies gyventojų, pasitraukusių į Rusijos gilumą 1918 m., tarp jų – ne mažiau kaip 90 tūkst. rusų²⁵. Tikslų apibendrintą sentikių pabėgėlių skaičių tarp visų rusų pabėgėlių nustatyti maža galimybių, nes duomenys pagal konfesijas nebuvo renkami. Be to, problemiška ir vargu ar įmanoma tiksliai nustatyti, kiek vietinių rusų tapo karo pabėgėliais. Istoriografijoje minimi išvykusių rusų skaičiai rodo didžiulį pasitraukusiųjų mastą, bet jie yra prieštaringi. Todėl galima pasiremti tik išvestiniais ir apytiksliais duomenimis apie sentikių pabėgėlius tarp rusų migrantų srautų iš Lietuvos, kurie atsekami šaltiniuose ir istoriografijoje.

Išvestiniais ir apytiksliais mano skaičiavimais, 1914–1915 m. iš būsimos Lietuvos teritorijos į Rusijos imperijos gilumą galėjo išvykti iki 35 tūkst. sentikių (apie 68 %)²⁶. Mūsų temai svarbu, kad 1918 m. pradžioje būsimoje Lietuvos teritorijoje galėjo likti maždaug 15–16 tūkst. sentikių (32 % visų maždaug 51 620 sentikių, buvusių 1914 m. pradžioje)²⁷. Ši masinė sentikių migracija į Rytus faktiškai suformavo apretėjusį kie-

²³ Apie masinį rusų sentikių pasitraukimą (be kiekybinių rodiklių) iš Lietuvos Pirmojo pasaulinio karo metais: Г. Поташенко, 2005b, c. 369–370; Г. Поташенко, 2012, c. 40. Apie daugumos rusų, taip pat daugumos stačiatikių dvasininkų ir nemažos dalies stačiatikių tikinčiųjų pasitraukimą iš Lietuvos 1914–1915 m., nenurodant šios migracijos kiekybinės išraiškos (P. Čepėnas, 1992, p. 20; R. Laukaitytė, 2003, p. 12; A. Streikus, 2006, p. 394), arba remiantis R. Skipičio duomenimis (N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, 2009, p. 53–56).

²⁴ Šie duomenys apima būsimą Lietuvos teritoriją be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų, taip pat nenurodo pabėgėlių pasiskirstymo pagal etnines grupes (V. Safronovas ir kiti, 2018, p. 51).

²⁵ R. Skipitis 1961, p. 256, 258, 265. Šie duomenys apie 90 tūkst. rusų pabėgėlių apytiksliai. Jie vertinti suapvalintai, greičiausiai neturint patikimų skaičių apie atvykusius rusus. Tarpukario Lietuvos rusų visuomenininkas Aleksandras Tyminskis įsivaizdavo, kad iki 1915 m. vos ne visi 150 tūkst. vietinių rusų (neaišku, iš kokios teritorijos) buvo mobilizuoti (dalis vyrų) arba evakuoti į Rusijos gilumą (Русская общественная жизнь в Литве [1932], c. 2; A. T. [А. Тыминский], 1937, c. 45).

²⁶ Tai dera su Eugenijaus Kovalenko prisiminimais apie sentikių Perelozų kaimą (dabartinė Jonavos rajono savivaldybė). Jis pasakojo, kad Pirmojo pasaulinio karo metais „iš kaimo į Rusijos platybes buvo išvykę apie 70 % gyventojų“ (E. Kovalenko, 1982–1987, p. 2).

²⁷ Remiantis mano skaičiavimais, apie 116,3 tūkst. rusų būsimoje Lietuvoje 1914 m. pradžioje, apytiksliais duomenimis, 1918 m. pradžioje joje galėjo likti maždaug 24–25 tūkst. rusų (21 % visų buvusių rusų krašte). Šis apytikslis 116,3 tūkst. rusų skaičius gautas išvestiniu skaičiavimu. 1914 m. Vilniaus ir Kauno gubernijose rusų galėjo būti maždaug 180 tūkst. žmonių (G. Potašenko, 2011, p. 252–260; tik rusai civiliai, išvestiniais ir apytiksliais duomenimis, galėjo sudaryti 152 tūkst. žmonių). Abi šios gubernijos užėmė kur kas didesnę teritoriją nei būsima daugiau kaip 53 tūkst. km² ploto Lietuva (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų). Todėl, išvestiniais duomenimis, proporcingai mažesniai plotui sumažinę šį bendrą 152 tūkst. rusų skaičių (be kariškių), tik šiose būsimos Lietuvos ribose 1914 m. pradžioje apytiksliai gautume 116 280 rusų, tarp jų – maždaug 51 620 sentikių (44,4 % visų rusų). 1914 m. pradžioje, oficialiais duomenimis, tarp rusų Vilniaus ir Kauno gubernijose buvo 80 719 sentikių, arba 44,4 % visų rusų, maždaug 180 tūkst. 1912 m. tik Vilniaus gubernijoje gyveno 30 478 sentikiai (ПКБГ, 1913, 2 dalis, c. 1–2), o 1914 m. Kauno gubernijoje – 50 241 sentikis (ПКБГ, 1915, c. 4–5).

kybiškai itin apnykusį maždaug 18 parapijų (iš visų 52, veikusių iki 1915 m.) tinklą Vokietijos okupuotoje būsimoje Lietuvoje 1915 m. rudenį–1918 m. pavasarį²⁸. Todėl šis masinis sentikių iškeldinimas Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, paplitęs cerkvių naikinimas (ne mažiau kaip 10 cerkvių), daugumos parapijų religinės veiklos nutrūkimas, itin sunki likusių sentikių parapijų religinė ir socialinė padėtis *Ober Osto* teritorijoje buvo vienas skaudžiausių ir dėl didžiulio žmogiškų ir materialių netekčių masto bene sunkiausių įvykių visoje LSB istorijoje XX a. (ne mažiau sunkus ir itin tragiškas LSB istorijoje buvo 1941–1953 m. laikotarpis).

Kartu 1918–1922 m. keliais etapais vyko masinė sentikių pabėgėlių repatriacija iš Sovietų Rusijos į Lietuvos teritoriją (nuo 1920 m. spalio be Vilniaus krašto). Remiantis naujais tyrimais, galima teigti, kad grįžo tik maždaug 358 tūkst. pabėgėlių ir tremtinių iš maždaug 830 tūkst. 1914–1918 m. pasitraukusių žmonių²⁹. Kartu tyrėjai pažymėjo, kad nustatyti, kiek karo pabėgėlių sugrįžo į Lietuvą, tiksliai neįmanoma, o iki tol pateikiami skaičiai buvo prieštaringi. Pabėgėlių repatriacija tik 1920 m. įgavo organizuotumo bruožų. Duomenys apie pabėgėlius pradėti rinkti, kai 1920 m. birželio 30 d. Lietuva ir Sovietų Rusija sudarė sutartį, numatančią repatriacijos tvarką³⁰.

Kiek tarp sugrįžusių karo pabėgėlių buvo sentikių, taip pat rusų, išsiaiškinti ne mažiau problemiška. Tiksliai nustatyti šių skaičių taip pat neįmanoma, o pateikiami skaičiai yra apytiksliai, prieštaringi ir reikalauja tikslinimo. R. Skipitis minėjo, kad 1918–1919 m. į būsimos Lietuvos teritoriją (be Vilniaus krašto) grįžo apie 30 tūkst. rusų, o 1920–1921 m. – dar apie 5 tūkst.³¹ 1918–1919 m. duomenys vertinti suapvalintai, greičiausiai neturint patikimų skaičių apie atvykusius rusus, o 1920–1921 m. repatrijavusių rusų skaičius – apie 5 tūkst. – buvo negalutinis ir gerokai sumažintas³².

Atsižvelgiant į apytikslius skaičiavimus – apie 24–25 tūkst. rusų 1918 m. pradžioje, realu galvoti, kad 1918–1922 m. į Lietuvą grįžo 29–30 tūkst. buvusių mobilizuotųjų į Rusijos kariuomenę ir karo pabėgėlių rusų. Abi šios grupės sudarytų 50 460 rusų (Lietuvos piliečių), fiksuotų 1923 m. gyventojų surašymo metu³³, kartu su dar maždaug 3 tūkst. užsieniečių, tarp kurių buvo SSRS piliečių³⁴ ir vykstančiųjų tranzitu. Remdamiesi 1923 m. šalies gyventojų surašymo duomenimis apie 32 149 sentikius ir atsižvelgdami į apytikslį

²⁸ Nustatant ne mažiau kaip 34 sentikių parapijas, daugiausia 1915 m. nutraukusias savo religinę veiklą Lietuvoje, remtasi literatūra: B. Kviklys, 1989, d. 1, p. 615; B. Барановский, 2000, p. 37; М. Никитина, 2009, c. 55; Г. Поташенко, 2008, c. 51–53. Be to, svarbūs yra 1930-aisiais SCT rinkti duomenys apie parapijų istoriją: [Lietuvos sentikių parapijų istorijos duomenys, 1930-iejai], in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 1169; Žinios Lietuvos sentikių parapijų istorijoms, 1935–1937 m., in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 72.

²⁹ V. Safronovas ir kiti, 2018, p. 51–52.

³⁰ T. Balkelis, 2006, p. 57.

³¹ R. Skipitis, 1961, p. 265. Tyminskis rašė, kad vos ne visi 150 tūkst. vietinių rusų išvyko į Rusijos gilumą 1914–1915 m., paskui „vos trečdalis grįžo“ į Lietuvą (Русская общественная жизнь в Литве [1932], 2).

³² VRM duomenimis, tik 1921 m. per Obelių karantiną grįžo 10 068 rusai (V. Ter., „Tremtinių grįžimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1922 03 28, Nr. 25, p. 3).

³³ Lietuvos gyventojai, 1926, p. XXXVI.

³⁴ Tik SSRS piliečių Lietuvoje buvo 2 535, nemaža dalis jų, tikėtina, galėjo būti rusai ar rusakalbiai (Lietuvos gyventojai, 1926, p. 17). Kita alternatyva tokiam apytiksliam rusų skaičiaus nustatymui, jeigu atsisakytume įtraukti SSRS piliečius, – atitinkamai šiek tiek mažinti likusių rusų 1918 m. pradžioje ir atvykusių rusų po 1918 m. skaičių.

15–16 tūkst. sentikių skaičių 1918 m. pradžioje, galime konstatuoti, kad 1918–1922 m. sugrįžo ne mažiau kaip 16–17 tūkst. sentikių (51–53 % visų rusų repatriantų)³⁵.

Pirmas masinis sentikių pabėgėlių grįžimo iš Rusijos į Lietuvą etapas prasidėjo Vokietijai ir Sovietų Rusijai 1918 m. kovo 3 d. Brest Litovske pasirašius taikos sutartį³⁶. Tačiau jau 1918 m. spalį Sovietų Rusija iš dalies sustabdė oficialią pabėgėlių reevakuaciją, nes buvo uždaryta siena su Vokietijos okupacine zona³⁷. 1919 m. vasarį kilęs Lenkijos ir Sovietų Rusijos karas faktiškai nutraukė prasidėjusią buvusių pabėgėlių repatriaciją į Lietuvą³⁸.

Todėl oficialus organizuotas pabėgėlių sugrįžimas prasidėjo po to, kai 1920 m. liepos 12 d. Lietuva ir Rusija pasirašė taikos sutartį. Dar 1920 m. birželio 30 d. tarp Lietuvos ir Rusijos buvo pasirašyta Lietuvos piliečių (išskyrus caro valdininkus, tarnavusius šalies teritorijoje) gražinimo sutartis³⁹. Pabėgėlių gražinimu pradėjo rūpintis valstybės institucijos. Dar nebuvo pasikeitusi ir Lietuvos valdžios repatriacinė politika, o maždaug nuo 1922–1923 m. nuosaikų požiūrį keitė griežtesnė ir konservatyvesnė pozicija. Valdžioje įsitvirtino dešiniųjų ir tautinių pažiūrų krikščionys demokratai, o valdžios sluoksniuose išryškėjo siekis atsiriboti nuo daugiaetninio Rusijos imperijos palikimo, ribojant įvažiavimą į šalį kitataučiams, visų pirma lenkams, žydams ir rusams⁴⁰. Tada atvyko dar viena didelė sentikių pabėgėlių banga. Jie tik 1921 m. galėjo sudaryti nemažą, daugiau kaip 10 tūkst., bendro rusų repatriantų skaičiaus dalį.

Atsižvelgiant į kitas pokario aplinkybes (daugelis parapijų neveikė nuo 1915 m., nebuvo centrinės Bažnyčios institucijos, sunki ekonominė padėtis ir kt.), būtent užsiėmusi sentikių masinė repatriacija iš Sovietų Rusijos nemaža dalimi paaiškina, kodėl 1918–1922 m. Lietuvoje gana lėtai vyko ar vėlavo sentikių parapijų atsikūrimo procesai. Be to, formalus LSB organizacinis telkimas prasidėjo tik 1922 m. sausį–gegužę ir vyko Kaune, kai Lietuva neteko Vilniaus, kuris potencialiai pretendavo tapti krašto sentikių religiniu centru.

Remiantis tarpukario Lietuvos sentikių pasakojimais, istorine literatūra ir papildant juos apytiksliais apskaičiuotais buvusių ir atsikuriančių parapijų skaičiais, galima teigti, kad jau 1918 m. rudenį–1920 m. pirmoje pusėje veikė ne mažiau kaip 32 sentikių parapijos (62 % visų 52 parapijų): maždaug 18 parapijų to meto Lietuvoje tęsė ir ne mažiau kaip 14 vėl atkūrė savo religinę veiklą. Todėl, kilus kitai sentikių repatriacijos bangai, 1920 m. antroje pusėje–1922 m. dar maždaug 20 parapijų atnaujino savo religinę veiklą, išsirinko dvasininkus ir neretai savo tarybas (valdymo institucijas).

Sugrįžę iš Rusijos 1918 m. ir 1919 m., Ežerėnų (Zarasų), Panevėžio ir Strėvininkų (Trakų apskr.) parapijų dvasininkai pradėjo reguliariai vesti pamaldas, o nuo 1920 m. –

³⁵ Pridursime, kad ne mažiau kaip 19 tūkst. sentikių (37 % iš buvusių 51 620 sentikių iki 1914 m.), pasitraukusių iš būsimos Lietuvos karo pradžioje į Rytus, galėjo negrįžti ir pasiliko gyventi Sovietų Rusijoje, nedaug jų Latvijoje ir kitose Europos šalyse. Be to, nemažai jų (tikslų duomenų nėra) tapo Pirmojo pasaulinio karo, pilietinio karo Rusijoje ar pokario mažų karų, bado ir ligų aukomis.

³⁶ R. Skipitis, 1961, p. 259; T. Balkelis, 2012, p. 211–240.

³⁷ К. Фролова, 2017, с. 92.

³⁸ Н. Белова, 2014, с. 300.

³⁹ К. Фролова, 2017, с. 94.

⁴⁰ T. Balkelis, 2006, p. 56–73.

metrikų knygas⁴¹. Grįžtant vis naujoms sentikių pabėgėlių grupėms ir dvasininkams iš Sovietų Rusijos, 1918 m. taip pat atnaujino savo veiklą Palivarko (Ežerėnų apskr.), Migiškių ir Nečėnų (Utenos apskr.), Ibėnų (išliko 1918 m. metrikų knygos) parapijos. 1919 m. sausį veikė Miliūnų parapija (Rokiškio apskr.), kurios cerkvėje įvyko santuoka.

Suprantama, kad pamaldos vyko kitose sentikių parapijų cerkvėse, nes kai kurios jų karo metais nebuvo visiškai nutraukusios savo veiklos būsimoje Lietuvoje. Sugrįžus daliai sentikių ir 1919 m. išrinkus naują dvasininką Nikolajų Kozlovskį, tų metų rugsėjį reguliarios pamaldos ir religinės apeigos pradėjo vykti vienoje iš didžiausių Kauno sentikių cerkvėje. Ji neveikė nuo 1915 m. vasaros, kai dalis miesto sentikių pasitraukė į Rusijos gilumą⁴².

Šaltiniais patvirtintais duomenimis, 1919–1920 m. pirmoje pusėje dar ne mažiau kaip septynios atsikuriančios parapijos išsirinko savo dvasininkus ir atnaujino religinę veiklą: Rimkų⁴³ ir Išorų (tada Kauno apskr.), Aukštakalnio ir Raistaniškių (Ežerėnų apskr.), Luobos⁴⁴ ir Fermo-Raguvos (Panevėžio apskr.). Sugrįžus iš repatriacijos daliai sentikių, Girelės parapija (Ukmergės apskr.) 1919 m. suskubo atkurti naujus medinius maldos namus, sugriautus karo metais⁴⁵.

Nustatyti, kiek tiksliai atsikūrė šių parapijų tik 1920 m. antroje pusėje–1922 m., problemiška. Šie konkretūs duomenys tada nuosekliai nebuvo renkami nei sentikių, nei VRM. Pasirėmus išvestiniais skaičiavimais, 1920 m. antroje pusėje–1922 m. maždaug dar 20 parapijų išsirinko dvasininkus, neretai tarybas ir atkūrė savo religinę veiklą, nes iki tol veikė ne mažiau kaip 32 parapijos. Tarp jų buvo Paskutiškių⁴⁶, Perelazų⁴⁷ (Kauno apskr.), Žemelgofo (vėliau Vileišių; Biržų-Pasvalio apskr.), Juodžių (vėl atnaujino veiklą po 1919 m., tuomet sugrįžus naujiems pabėgėliams; Šiaulių apskr.), Ukmergės ir kitos parapijos. Taip pat susikūrė naujos parapijos – Adakavo⁴⁸ (1920 m., Tauragės apskr.) ir Nėkrūnų⁴⁹ (1922 m., Seinų apskr.). Tada užsibaigė Lietuvos sentikių parapijų tinklo atsikūrimas, užsitęsęs dėl masinio pabėgėlių grįžimo daugiausia 1918–1921 m. Todėl 1922 m. pabaigoje, SCT surinktais duomenimis, to meto Lietuvoje veikė 54 (56) sentikių parapijos⁵⁰.

⁴¹ В ЦСС от наставника Зарасайского прихода А. Волкова, 1933 08 26, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 52, l. 12; В ЦСС от наставника Поневежского прихода С. Шмурицкого, 1933 08 25, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 52, l. 14; [Strėvininkų parapijos prašymas rusų kalba be pavadinimo], 1920 04 01, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 5.

⁴² Г. Поташенко, 2008, с. 55.

⁴³ Приговор [собрания Рымковского прихода], 1920 04 01, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 3.

⁴⁴ История церкви Лубского старообрядческого прихода, 1935 г., in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 72, l. 20 a. p.

⁴⁵ В ЦСС Литвы от товарища председателя Совета Пушанского прихода, 1933 08 29, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 52, l. 18.

⁴⁶ [Paskutiškių kaimo išrinkto atstovo Sazono Sivolovo prašymas VRM], 1920 09 15, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 47, l. 10.

⁴⁷ В Министерство внутренних дел города Ковно [от Перелазского прихода], 1921 08, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 47, l. 104.

⁴⁸ В ЦСС [История Адаховского прихода], 1935 11 27, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 72, l. 14–15.

⁴⁹ История Некрунского старообрядческого прихода, 1935 11 25, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 72, l. 12 a. p.

⁵⁰ Šiame sąrašė buvo 56 parapijos, bet viena jų (Dvarčių, Šiaulių apskr.) kartojo, o dar kita (Fermos, Alytaus apskr.) vėliau greičiausiai neveikė: Sąrašas sentikių parapijų Lietuvoje, [1922 12 02], in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 142–143.

Sentikių parapijų pripažinimas (registracija) VRM

Kaip 1918–1922 m. susiklostė šių sentikių parapijų santykiai su Lietuvos valdžia? 1918 m. pavasarį–1919 m. masiškai grįžtant pabėgėliams iš Rusijos, tarp jų dvasininkams bei bažnyčios tarnautojams, veikusios sentikių parapijos Lietuvoje atgijo, o dalis nuo 1915 m. neveikusių ėmėsi savarankiškai atkurti savo religinį gyvenimą. Šis parapijų atsikūrimas buvo „stichiškas“ ir vargu ar pradžioje derinamas su Lietuvos valdžios institucijomis, kurios dar tik kūrėsi.

Tiek Lietuvos Laikinosios Konstitucijos (1918 m. ir jos 1919 m. nauja redakcija, 1920 m.), tiek Steigiamojo Seimo priimta 1922 m. nuolatinė Konstitucija kūrė nepriklausomos demokratinės valstybės pagrindus ir naikino luomų privilegijas, taip pat paskelbė piliečių lygybę prieš įstatymus, žodžio ir tikybos laisvę⁵¹. Nors sentikių bendrija pokario metais buvo gana sunkioje situacijoje ir dezorganizuota, naujoje Lietuvos valstybėje sentikiams pirmą kartą atsivėrė galimybė veikti religinės laisvės ir lygybės su kitomis konfesijomis sąlygomis.

Jau 1919 m. gegužę VRM nurodė, kad iki tų metų rugsėjo 15 d. visos religinės bendrijos Lietuvoje įregistruotų savo parapijas šioje ministerijoje ir sudarytų savo vadovybes. Kitaip dvasininkams būtų uždrausta laikyti pamaldas⁵². Tuomet Lietuvoje faktiškai veikė jau kelios dešimtys po Pirmojo pasaulinio karo atsigaunančių sentikių parapijų, bet apie 1919 m. VRM leidimą veikti sentikių parapijoms patikimų žinių neturime⁵³. Tada sentikiai dar neturėjo savo nuolatos veikiančios regioninės ar centrinės institucijos, tokios susikūrė Kaune tik 1922 m. sausį–gegužę.

Tik 1920–1922 m. pajudėjo dalies atskirų sentikių parapijų registracija VRM Tikybų departamente ir leidimų dvasininkams eiti savo pareigas išdavimas. Tačiau archyvuose nepavyko aptikti apibendrinančių (suvestinių) duomenų, kiek tuomet VRM iš viso užregistravo sentikių parapijų⁵⁴. Greičiausiai pirmuosius Lietuvoje veikiančių sentikių parapijų prašymus dėl jų registracijos VRM Tikybų departamentas gavo ne vėliau kaip 1920 m. vasarį⁵⁵.

Neturint išsamesnių duomenų apie sentikių parapijų tinklą Lietuvoje ir kai kurių jų veikimo vietas, tada ši registracija VRM vyko lėtai ir dažniausiai iškilus poreikiui. Ats-

⁵¹ Žr., pavyzdžiui, 1922 m. Konstitucija, 83–84 str.

⁵² A. Hermann, 2003, p. 224. Plg. R. Laukaitytė, 2003, p. 29.

⁵³ Neatmestina, kad 1919 m. rudenį galėjo būti užregistruota Kauno sentikių parapija, kai ji atnaujino savo veiklą, o jos dvasininkas N. Kozlovskis pradėjo tarnauti vicekapelionu Lietuvos kariuomenėje (M. Dinapaitė, 2013, p. 308).

⁵⁴ Archyvų duomenimis, 1922 m. VRM Tikybų departamentas per apskričių viršininkus gavo statistinių žinių apie Lietuvos religines bendrijas (daugiausia nekatalikus). Tačiau jos buvo itin fragmentiškos ir neišsamios. Tikėtina, 1922 m. pavasarį VRM pirmą kartą susidūrė su faktu, kad sentikių parapijos yra gana gausiai paplitusios kai kuriose Lietuvos apskrityse, pavyzdžiui, Ežerėnų (Zarasų), Rokiškio, Panevėžio ir kt. ([Statistikos žinios], 1920–1925 m., in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 43, l. 104, 288 ir kt.).

⁵⁵ 1920 m. vasario 11 d. Išorų sentikių parapija, esanti Turžėnų valsčiuje, prašė VRM įregistruoti ją ir atsiųsti metrikų knygas (VRM Išorų senų apeigų parapijos prašymas, 1920 02 11, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 1–2). Mano skaičiavimais, 1920 m. VRM užregistravo ne mažiau kaip penkias sentikių parapijas: Išorų, Rimkų, Strėvininkų (Stravenikų), Paskutiškių ir Leonuvkos (Likšėlių). Šie duomenys greičiausiai neišsamūs ([VRM Tikybų departamento raštai ir sentikių prašymai], 1920 07 20, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 1, 7, 19, 125 ir kt.). 1921 m. greičiausiai buvo registruotos dar šešios Kauno apskrities parapijos (jeigu Kauno parapija nebuvo užregistruota dar 1919 m.).

kiros sentikių parapijos buvo registruojamos, kai jos pačios, valdžiai nurodžius ar kitų sentikių parapijų vadovų paragintos, kreipėsi į VRM, arba kai valdžiai prireikdavo civilinės metrikacijos aktų, išduodant rusams vidaus pasus, registruojant karo šauktinius ir kt. Greta privalomo sentikių parapijų veiklos legalizavimo, šis leidimas sentikių dvasininkams tvarkyti civilinės būklės aktų metrikaciją buvo svarbi vyriausybės dėmesio sentikių parapijoms priežastis. Todėl iki 1922 m. gegužės, kai buvo išrinkta SCT, VRM teko nelengva užduotis prižiūrėti šią tada gana nesutvarkytą sritį dešimtyse sentikių parapijų. Kaip ir po 1906 m., nuo 1918 m. sentikių dvasininkai Lietuvoje vedė metrikų knygas „senąja tvarka“, bet ne visi ir ne visada nuosekliai.

Dar 1921 m. gruozio 16 d. VRM Tikybų departamentas patvirtino kai kuriems apskričių viršininkams, kad sentikių metrikai turi būti vedami pagal 1906 m. „rusų įstatymą“, kol nebus atskiro nurodymo⁵⁶. Tarpukario Lietuvoje iki 1938 m. (išskyrus Klaipėdos kraštą) pripažintos bažnytinės organizacijos buvo vienintelės civilinės būklės (gimimo, santuokos, mirties) metrikacijos institucijos. Todėl jų išduodami metrikų išrašai turėjo privalomos galios teisme ir viešajame gyvenime⁵⁷.

Ši sentikių parapijų registracija VRM buvo galutinai užbaigta tik 1922 m. pabaigoje, pirmą kartą pateikus VRM 54 (56) parapijų sąrašą, o greičiausiai 1923 m., kai tuo sistemingai ėmė rūpintis SCT. Šios tarybos prašymu nuo 1923 m. sausio 1 d. vidaus reikalų ministro potvarkiu buvo leista laikinai pildyti sentikių metrikų knygas dviem – rusų ir lietuvių – kalbomis pagal naujas metrikų knygų formas⁵⁸. Kartu, sutikus VRM, SCT pradėjo išduoti parapijoms naujus dvikalbius antspaudus (vietoj senų rusiškų). Todėl tik 1922–1923 m. visos sentikių parapijos tapo ne tik valdžios faktiškai pripažintais vietos religiniais centrais, bet ir oficialiais metrikacijos punktais to meto Lietuvoje.

Taigi 1920–1923 m. VRM Tikybų departamentas palaipsniui ne tik pripažino veikiančias sentikių parapijas, jų ar vėliau SCT prašymu jas registravo, bet ir duodavo leidimus eiti pareigas sentikių dvasios tėvams, išrinktiems parapijose, taip pat pripažino jų vedamus metrikų aktus, kai jie buvo įrašyti į metrikų knygas. Tai buvo pavienių sentikių parapijų faktinis pripažinimas ir kartu jų veiklos legalizavimas, remiantis Rusijos imperijos įstatymais (pavyzdžiui, 1906 m. spalio 17 d. Taisyklėmis dėl sentikių parapijų ir sentikių dvasinių asmenų), kiek jų normos neprieštaravo tada skirtingu metu galiojančioms Lietuvos Laikinosioms ar 1922 m. nuolatinei Konstitucijai⁵⁹.

Tačiau, nesant LSB ir jos centrinės institucijos juridinio pripažinimo, 1918–1923 m. sentikių parapijos nebuvo Lietuvos valdžios finansiškai remiamos kasmetinėmis dotacijomis už faktiškai vykdomą metrikų knygų vedimą ir priežiūrą, kaip kitos penkios pripažintos konfesijos – katalikai, reformatai, liuteronai, judėjai ir stačiatikiai⁶⁰.

Dar kitaip pasielgė didžiausia Kauno parapija. Pasirėmęs 1919 m. Įstatymu dėl draugijų, 1921 m. gruozio 10 d. Kauno apskrities viršininkas užregistravo ir įtraukė į draugijų

⁵⁶ VRM Tikybų departamentas Mažeikių apskrities viršininkui, 1922 01 14, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 144.

⁵⁷ M. Riomeris, 1937, p. 420.

⁵⁸ VRM Tikybų departamentas Kauno Sentikių Tarybai, 1922 12 09, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 68.

⁵⁹ 1922 m. Konstitucija, 106 str. Plg. Ponui Vidaus Reikalų Ministeriui – Lietuvos Sentikių prašymu Tikybų Reikalams Referento memorandumas, 1925 04 04, in: LCVA, f. 391, ap. 9, b. 87, l. 29–29 a. p.

⁶⁰ Plg. R. Laukaitytė, 2015, p. 88–91.

rejestrą Kauno miesto ir jo apylinkių sentikių Šv. Mikalojaus parapijos įstatus⁶¹. Kauno parapija siekė valdyti savo turtą ir gauti juridinio asmens statusą (to negalėjo suteikti VRM registracija). Be to, šios parapijos įstatų 4 straipsnis numatė dar vieną svarbią sąlygą – kartu su kitomis sentikių parapijomis teisę jungtis į bendras sąjungas ir siųsti atstovus į bažnytinius suvažiavimus.

Todėl, gavus Kauno miesto ir apskrities viršininko leidimą, 1922 m. sausio 13 d. įvyko Kauno apskrities sentikių suvažiavimas⁶². Jame dalyvavo šešios Kauno apskrities sentikių parapijos: Kauno, Paskutiškių, Baltromiškių, Perelazų, Rimkų ir Ibėnų. Jos išrinko savo nuolatinę valdymo instituciją – Kauno apskrities sentikių tarybą, kurią sudarė 13 narių. Ji, be kita ko, buvo įpareigota kuo greičiau sušaukti „visos Lietuvos sentikių susivažiavimą“. Ši Kauno sentikių iniciatyva nebuvo derinta su VRM Tikybų departamentu, kuris gavo šio sentikių susibūrimo protokolą iš Kauno miesto ir apskrities viršininko ir vėliau pareikalavo iš sentikių⁶³. Departamentas siekė ne tik prižiūrėti, bet ir vis daugiau kontroliuoti Lietuvos sentikių vienijimosi procesą, ypač jų centrinės institucijos kūrimąsi.

SCT susikūrimas ir Bažnyčios (bendrijos) įteisinimas: 1922 metų gegužė–1923 metų gegužė

1922–1923 m. Kauno sentikiai suvaidino svarbų vaidmenį ne tik telkiant Kauno regiono ir Lietuvos sentikių parapijas, bet ir siekiant teisinio LSB ir jos centrinių valdymo institucijų pripažinimo valstybėje. 1922 m. sausį–gegužę Kauno parapijos tarybos pirmininkas Vasilijus Prozorovas ir jo pavaduotojas Jevstichijus Jerinas ragino kurti sentikių parapijų valdymo institucijas, kurių jos dar neturėjo. Be to, jie derino su VRM Tikybų departamentu 1-ojo LSB suvažiavimo parengimą, o departamentas pareikalavo pristatyti šio suvažiavimo protokolo nuorašą lietuvių kalba⁶⁴. Kaune iki 1926 m. veikė karinė padėtis. Todėl susirinkimams rengti reikėjo atskiro valdžios leidimo. VRM Tikybų departamento direktorius Kazimieras Prapuolenis toleravo šią sentikių iniciatyvą. 1922 m. balandį jis leido rengti šį suvažiavimą⁶⁵ ir iš esmės pritarė sentikių bažnytinės organizacijos, kurios susikūrimas ir taip gerokai užtruko, atsiradimui *de facto*.

1922 m. gegužės 6 d. įvykęs 1-asis LSB suvažiavimas (soboras) Kaune išrinko devynių narių SCT⁶⁶. Į šį suvažiavimą buvo išrinkta 114 dalyvių iš 40 parapijų: 18 dvasios tėvų ir 96 atstovai. SCT pirmininku tapo žinomas sentikių religinis ir visuomeninis vei-

⁶¹ [Bendra informacija], in: Vyriausybės žinios, 1922, Nr. 81, p. 4; Kauno miesto ir jo apylinkių sentikių šv. Mikalojaus parapijos (bendrovės) įstatai, 1921 12 10 [patvirtinti notaro 1922 02 07], in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 131–135.

⁶² Kauno miesto ir apskrities viršininkas Tikybų departamentui prie VRM – Pirmojo Kauno apskrities Sentikių susivažiavimo posėdžio protokolas (nuorašas), 1922 06 22, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 61–62.

⁶³ VRM Tikybų departamentas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1922 01 25, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 73.

⁶⁴ LR Tikybų departamentas Kauno sentikių parapijos tarybai, 1922 04 27, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 72.

⁶⁵ VRM Tikybų Departamentas Kauno Sentikių Parapijos Tarybai, 1922 04 27, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 3, l. 2.

⁶⁶ Протокол заседания первого Вселитовского Старообрядческого Съезда, 1922 05 06, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 1, l. 185–187.

kėjas, Žemės ūkio ministerijos tarnautojas V. Prozorovas. Savo baigiamajame žodyje šio soboro metu jis pabrėžė, kad svarbu suvienyti visus šalies pomorus vardan „bendro darbo“, puoselėjant LSB ir kuriant „geresnį gyvenimą laisvoje valstybėje ir taip paskatinti mūsų šalies klestėjimą“. Siekdamas abiem pusėms naudingo Bažnyčios ir valstybės bendradarbiavimo, jis itin pabrėžė sentikių lojalumą ir palankumą Steigiamajam Seimui ir Lietuvos, kurioje LSB įgijo laisvę ir lygias teises, vyriausybei. Greta lojalumo „tėvynei Lietuvai“ ir jos valdžiai, sentikiams suteiktos religinės laisvės ir lygybės idėjos reprezentacija tarpukario Lietuvoje buvo vienas būdingiausių ir dažnai atsikartojančių motyvų viešajame diskurse bei rusų sentikių savimonės bruožų⁶⁷.

Taigi, 1-asis LSB suvažiavimas išrinko aukščiausią valdymo instituciją tarp suvažiavimų – SCT. Taryba ėmėsi tvarkyti sentikių religinius, metrikacijos, švietimo ir kitus reikalus ir sykiu atstovauti LSB interesams santykiuose su vyriausybe ir kitomis valdžios institucijomis. Taigi 1922 m. 1-asis LSB suvažiavimas, viena vertus, užbaigė sentikių pomorų bendrijos vienijimosi Lietuvoje procesą ir sukūrė jos kanoninę valdymo struktūrą (dar negalutinę, 1923 m. gruodį 2-ajame sobore dar bus išrinkta Dvasinė komisija, atsakinga už kanoninius, santuokų teisėtumo, skyrybų ir kitus klausimus). Kita vertus, išrinkus SCT, Kaune atsirado LSB administracinis centras. Taryba šio LSB suvažiavimo sprendimais buvo įpareigota atstovauti Bažnyčios interesams santykiuose su vyriausybe, siekiant Bažnyčios teisinio pripažinimo.

Nuo 1922 m. gegužės iki 1923 m. gegužės SCT pirmininkas V. Prozorovas ir jo pavaduotojas J. Jerinas pradėjo konsultacijas su VRM Tikybų departamentu dėl LSB pripažinimo sąlygų. Galima išskirti du šio bendradarbiavimo etapus: 1922 m. gegužė–1923 m. vasaris, kai buvo parengtas ir derinamas SCT įstatų projektas, ir 1923 m. kovas–gegužė, kai atsirado Lietuvos sentikių organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinų taisyklių (toliau – Laikinos taisyklės) projektas.

Jau 1922 m. birželį Tikybų departamentas rašte vidaus reikalų ministrui numatė kai kuriuos LSB valdymo principus. Jame buvo siūloma Lietuvos sentikių „dvasiškuosius reikalus“ tvarkyti šalies liuteronų ir reformatų pavyzdžiu, kai Lietuvos prezidentas tvirtino trejiems metams tarybos (konsistorijos) pirmininką ir vicepirmininką, o vidaus reikalų ministras tokiam pat laikui – kitus tarybos narius. Smulkesnes šio klausimo detales reikėjo parengti Tikybų departamentui tariantis su SCT, panašiai kaip ir stačiatikiams, laikantis 1922 m. balandžio 6 d. Ministrų Kabineto rašte išdėstytų taisyklių dėl Stačiatikių bažnyčios Lietuvoje sutvarkymo⁶⁸.

1922 m. rugpjūčio 1 d. priėmus nuolatinę Lietuvos Konstituciją, LSB teisinio statuso svarstymai įgavo naują pagrindą. Konstitucijos 83 straipsnis garantavo veikiančioms religinėms organizacijoms autonomines teises⁶⁹. Pasirėmusi šiomis Konstitucijos garantijomis, SCT galėjo siekti išskirtinio teisinio LSB pripažinimo specialiu įstatymu. Tuo

⁶⁷ Plg. И. Проzorов, 2002, с. 221–222.

⁶⁸ Tikybų departamento direktoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui, 1922 m. birželis [be dienos], in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 127.

⁶⁹ 1922 m. Konstitucija, 83 str.; plg. M. Riomeris, 1937, p. 408–423; Lietuvos konstitucionalizmo istorija, 2016, p. 198–199.

labiau kad jau po 1922 m. gegužės Lietuvos politikai ir aukštieji valdininkai⁷⁰ buvo linke susitelkusią sentikių bendriją traktuoti kaip veikiančią šalyje. Priėmus 1922 m. Konstituciją, kaip rašė K. Prapuolenis, jie turėjo „pilną teisę tvarkytis sulyg savųjų statutų reikalavimo“⁷¹.

Problema buvo ta, kad nei nuolatinė 1922 m. Konstitucija, nei ankstesnės laikinos Konstitucijos, nei kiti įstatymai nenumatė, kaip tiksliai, laikantis demokratinės 1922 m. Konstitucijos ir konfesijų lygybės principo, turi būti įforminama veikiančios LSB autonomija. Todėl jau konsultacijų tarp VRM ir SCT metu išryškėjo svarbus „simbolinės“, pilnesnės, nuolatiniu įstatymu įtvirtintos ir „realios“, ribotos ir laikiniais įstatymais įformintos autonomijos sampratų skirtumas.

1922 m. lapkričio 5 d. SCT savo posėdyje patvirtino parengtus gana išsamius SCT įstatus⁷², o gruodžio 2 d. išsiuntė juos vidaus reikalų ministrui. Nors tai nebuvo LSB statusas, šių SCT įstatų projektas pabrėžė paprinį-soborinį LSB modelį, sentikių suvažiavimo kaip aukščiausios Bažnyčios valdymo institucijos vaidmenį ir numatė svarbias Bažnyčios veiklos sritis – religinę, kultūros, švietimo, metrikų vedimo priežiūros, knygų leidybos ir kitas⁷³. Įstatai taip pat numatė SCT sudėtį, detaliam aptarė jos teises ir pareigas, lėšų šaltinius ir atskaitomybę.

Taryba prašė patvirtinti šiuos SCT įstatus, jos sąmatą 1923 m., remiantis, kaip pabrėžė sentikių vadovai, Lietuvos Respublikos Konstitucija, ir leisti Tarybai veikti religinėje srityje, kol bus patvirtinti jos įstatai. VRM leido veikti SCT. Be to, kaip rodo šio dokumento priedas, 1922 m. gruodį ministras Kazimieras Oleka nurodė Tikybių departamentui rengti atitinkamą įstatymą, įteisinantį Lietuvos valstybės ir LSB santykius⁷⁴.

VRM Tikybių departamentas 1922 m. gruodį–1923 m. vasarį derino su SCT šių įstatų projektą. Jau šio derybų etapo metu išryškėjo VRM siekis santykiuose su LSB pabrėžti valstybinės svarbos turinčią bažnytinę metrikacijos sritį ir išryškinti SCT atsakomybę už gimimo, santuokų ir mirimo metrikų knygų priežiūrą ir tvarkymą. Be to, VRM Tikybių departamento referentas K. Prapuolenis nurodė SCT įstatų projekte braukti žodžius „Bažnyčia“⁷⁵. Katalikų kunigas vengė vadinti Lietuvos sentikių bepopininkų bendriją „Bažnyčia“, nors Lietuvos sentikių vadovai vargo terminą „Bažnyčia“ SCT įstatų projektuose ir kituose dokumentuose. Kaip pažymėjo K. Prapuolenis, bepopininkai neturėjo triapakopės bažnytinės hierarchijos, o tai neatitiko katalikiškos Bažnyčios sampratos. Tikėtina, būtent tai nulėmė, kad Laikinos taisyklės įvardijo LSB kaip „Lietuvos sentikių organizaciją“.

⁷⁰ Plg. Tikybių departamento direktoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui, 1922 m. birželis [be dienos], in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 127.

⁷¹ Tikybių departamento prie VRM direktorius VRM Juriskonsului, 1922 11 30, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 136.

⁷² Протокол № 4 заседания Центрального старообрядческого совета, состоявшегося 5 ноября 1922 г., 1922 11 05, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 2, l. 3 a. p.–4.

⁷³ Įstatus sudarė 6 skyriai ir maždaug 30 straipsnių: Lietuvos SCT įstatai, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 187–190.

⁷⁴ Žr. ministro paliktą rezoliuciją Tikybių departamentui: SCT tarybos pirmininkas V. Prozorovas Vidaus reikalų ministrui, 1922 12 02, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 139.

⁷⁵ K. Prapuolenis neretai lygino sentikių ir katalikų padėtį skaitomuose VRM dokumentuose ir palikdavo juose savo pastabų (Lietuvos Sentikių Centro Tarybos Įstatai, [projektas, be datos], in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 182).

1923 m. sausį VRM Tikybų departamentas perdavė SCT pirmininkui V. Prozorovui jų suredaguotą SCT įstatų projektą apsvarstyti visuotiniame sentikių suvažiavime⁷⁶. Tačiau greičiausiai 1923 m. kovą Tikybų departamentas gana nelaukta pakeitė savo poziciją ir pasiūlė SCT trumpą Laikinių taisyklių projektą. Šios taisyklės, pakoreguotos, vėliau ir buvo priimtos⁷⁷. Neatmestina, kad tokiame sprendimui galėjo turėti įtakos tuomet VRM su stačiatikiiais rengiamas įstatymo projektas. 1923 m. sausį į Lietuvą atvyko stačiatikių vyskupas Eleferijus ir prasidėjo konsultacijos dėl Stačiatikių bažnyčios teisinio pripažinimo⁷⁸. Vyriausybė tą pačią dieną – 1923 m. gegužės 20-ąją – patvirtino gana panašias savo apimtimi ir iš dalies turiniu Laikinas taisykles, bet pritaikytas skirtingoms stačiatikių⁷⁹ ir sentikių organizacinėms struktūroms.

1923 m. gegužės 20 d. vyriausybė priėmė gana lakoniškas Lietuvos sentikių organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinas taisykles⁸⁰. Pagal šias taisykles LSB pagrindą sudarė religinės parapijos, kurios nuo kiekvienų 200 parapijiečių siuntė į susirinkimą po vieną savo atstovą (3 str.). Tai reiškia, kad šis įstatymas faktiškai ir juridškai apėmė vienintelę tuomet veikiančią sentikių pomorų bendriją Lietuvoje ir suteikė jos SCT (ir soborui) išskirtinę teisę atstovauti visiems sentikiams, laikomiems veikiančia bendrija, taip pat būti šiai tarybai ekspertine institucija sentikių klausimais to meto Lietuvoje.

Pagal Laikinas taisykles parapijų atstovai susirinkime paprasta balsų dauguma rinko trejiems metams aukščiausią LSB valdymo instituciją tarp suvažiavimų – SCT, kurią sudarė penki nariai, jie turėjo būti Lietuvos piliečiai ir mokėti lietuvių kalbą (1, 2, 4 str.). Penktas straipsnis numatė, kad SCT pirmininką, vicepirmininką ir narius tvirtina vidaus reikalų ministras. Šių Laikinių taisyklių 6 straipsnis numatė, kad SCT prižiūri ir tikrina metrikų knygas, kurias vyriausybės nustatyta tvarka vedė parapijų vadovai. SCT buvo pavesta metrikų knygų vedimo kontrolė, taip pat LSB vidaus tvarkos ir parapijų vadovų darbo priežiūra (7 str.).

Taigi LSB kaip autonominė institucija buvo pripažinta Lietuvos vyriausybės išleisto specialaus „laikino“ įstatymo galia, o ne įstatymų numatyta tvarka pripažinto LSB statuto ar SCT įstatų pagrindu. Suprantama, kad LSB teisinį pripažinimą ir dėmesį jai diktavo visų pirma valstybės priskirta pripažintoms religinėms bendrijoms civilinės būklės aktų metrikacijos tvarkymo funkcija⁸¹. Kartu neturėtume atmesti racionalių ir nuosaikiai liberalių 1922 m. Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintų nuostatų dėl tikybų laisvės, religijų pliuralizmo ir pripažintų konfesijų lygybės. Šios idėjos buvo svarbios Lietuvos visuomenėje 1918–1923 m., taip pat religinėms mažumoms, pasireiškusioms „demokratinio entuziazmo“ bangos Vidurio ir Vakarų Europoje metu⁸².

Šio įstatymo pavadinimas „Laikinos taisyklės“ tartum numatė sąlygą, kad ateityje šis įstatymas gali būti papildytas ar patikslintas. 1926 m. rudenį (ir vėliau) buvo dar

⁷⁶ VRM Tikybų departamentas SCT, 1923 01 07, in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 3, l. 11.

⁷⁷ Laikinių taisyklių projektas ir nuorašas, [be datos], in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 191–195.

⁷⁸ A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, 2003, p. 70.

⁷⁹ Lietuvos stačiatikių bažnyčios įstatymas: Laikinos taisyklės 1923a.

⁸⁰ Laikinos taisyklės 1923.

⁸¹ Plg. R. Laukaitytė, 2010, p. 250.

⁸² M. Riomeris, 1990, p. 264–265; M. Maksimaitis, 2005, p. 125–140; Lietuvos konstitucionalizmo istorija, 2016, p. 184–186.

žadama, kad VRM pasistengs artimiausioje ateityje paruošti įstatymų projektų, kurie nustatytų aiškius santykius tarp valstybės ir konstituciškai privilegijuotų religinių bendrijų. Ketinta parengti įstatymo projektus: greta katalikų dar reformatų, liuteronų, stačiatikių, žydų ir sentikių tikyboms⁸³. Tačiau, išskyrus 1927 m. konkordatą su Katalikų bažnyčia, iki 1940 m. kitas penkias konstituciškai privilegijuotas religines konfesijas liečiantys įstatymai Lietuvoje taip ir nebuvo priimti.

Konjunktūrinės ir neišsamios Laikinos taisyklės vis dėlto turėjo pozityvų poveikį. Jos atspindėjo principinį Lietuvos vyriausybės sprendimą – įteisinti LSB kaip veikiančią konfesiją, turinčią išskirtinių konstitucinių teisių. SCT siekė to paties, nors ir tikėjosi pripažinimo remiantis išsamesniu nuolatinio įstatymu. Istoriniu ir teisiniu požiūriu esminė naujovė buvo tai, kad 1923 m. Laikinos taisyklės pirmą kartą istorijoje teisiškai įtvirtino LSB lygybę su kitomis konfesijomis ir jos religinę autonomiją. Su LSB autonomijos klausimu susijęs ir jos vertinimas kitu aspektu. Lyginamuoju požiūriu išskirtinis teisinis LSB pripažinimas išskyrė ją iš kitų Rytų ir Vidurio Europos sentikių bendrijų. Tuomet Lietuva buvo pirmoji valstybė Europoje, pripažinusi Sentikių bažnyčios (pomorų) autonomiją ir lygybę su kitomis religinėmis bendruomenėmis šalyje.

1928 m. Lenkija prezidento potvarkiu pripažino Rytų sentikių bažnyčios, neturinčios triapakopės hierarchijos, autonomiją ir atskiru įstatymu patvirtino šios pomorų Bažnyčios statutą⁸⁴. Latvija teisiškai pripažino sentikių pomorų ir fedosejininkų (bepopininkai, nepripažįstantys bažnytinės santuokos) parapijas Ministrų Kabineto 1935 m. išleistu Įstatymu dėl sentikių bendruomenių⁸⁵. Nuo 1926 m. Estijoje buvo teisiškai pripažįstamos sentikių parapijos, o 1934 m. ši valstybė pripažino Estijos sentikių parapijų sąjungą (vienijo 12 sentikų bepopininkų parapijų), remdamasi nauju religinių bendrijų įstatymu⁸⁶. SSRS regionuose sentikių pomorų parapijos ir jų dvasiniai centrai nebuvo teisiškai pripažinti apskritai. 1930-aisiais dvasios tėvai ir tikintieji SSRS neišvengė neregėtų masinių represijų, o dauguma jų parapijų ir visi dvasiniai centrai buvo uždaryti⁸⁷.

Valdžios religinė politika ir LSB autonomijos problemos: 1923–1926 metai

Minėjau, kad jau 1922 m. SCT ir VRM Tikybų departamento derybų metu egzistavo svarbus skirtumas tarp „realios“, ribotos, valdiškai biurokratinės ir „simbolinės“, platesnės LSB autonomijos ir jos įteisinimo sampratų. Tai buvo nesutarimas dėl Bažnyčios autonomijos įteisinimo pobūdžio (formos). Spręsdama sutarties su Lietuvos vyriausybe klausimą, 1923–1926 m. (ir vėliau) SCT siekė įtvirtinti kuo platesnę LSB autonomiją, kurią deklaravo 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Konstitucija (83 str.) ir ribota apimtimi įtvirtino 1923 m. Laikinos taisyklės.

⁸³ Vidaus Reikalų Ministeriui Bažnyčių padėtis Lietuvoje [be datos, po 1926 09], in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1824, l. 219–230. Apie 1926–1928 m. stačiatikiams žadėtą naują įstatymą: A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, 2003, p. 71.

⁸⁴ Е. Иванец, 2019, с. 75–76; Г. Поташенко, 2010, с. 25.

⁸⁵ Т. Фейгмане, 2000, с. 212; В. Никонов, 2008, с. 181–194.

⁸⁶ Г. Пономарева, Т. Шор, 2006, с. 39.

⁸⁷ Daugiau apie tai: В. Козлов, 2011; А. Streikus, 2002, p. 26, 49; М. Одинцов, 2014, гл. I–II.

Gerai įstatymai yra svarbūs, tačiau faktinė LSB padėtis, ypač katalikybei besiangaužojančioje tarpukario Lietuvos valstybėje, kurios visuomenėje buvo išsisknijęs įtarumas religinių ir etninių mažumų atžvilgiu, buvo kitokia. Lietuvos valdžios institucijos prižiūrėjo visuotinius LSB susirinkimus, SCT veiklą ir šios tarybos sprendimus, susijusius su valstybės ir Bažnyčios santykių klausimais, visų pirma metrikacija. VRM taip pat tvirtino naujos kadencijos SCT narius, nes pagal galiojančius įstatymus (pavyzdžiui, 1923 m. Laikinas taisykles) privalėjo užtikrinti, kad nebūtų priimami įstatymams prieštaraujantys bažnytiniai aktai. Valdžia vykdė šią formalią teisinę ir administracinę Bažnyčios globą ir priežiūrą, bet iš esmės ji nesikišo į pripažintų konfesijų religinį gyvenimą ir nereguliavo jų vidaus taisyklių (statutų, kanonų ar kt.). Tačiau 1918–1926 m. į demokratiją orientuotos Lietuvos laikotarpiu VRM pareigūnai ne kartą naudojo savo plačiais įgaliojimais netvirtinti kai kurių naujų SCT narių arba vienašališkai nustatyti religinių mažumų finansavimo principus ir normas. Vyriausybei ir VRM pareigūnams, ypač ilgą laiką veikiant Ypatingiems valstybės apsaugos įstatams, tai buvo patogus įrankis vidaus politikoje prižiūrėti ir faktiškai kontroliuoti LSB, kaip kitas religines mažumas ar visą šalį⁸⁸. Bet kokiu atveju kai kada tai buvo ne kas kita, kaip atviras konstitucinių LSB autonomijos principų pažeidimas.

Pradžioje VRM neskubėjo pripažinti 1922 m. gegužę išrinktos SCT, nes nebuvo įstatyminio pagrindo, o teisiškai ją pripažinus pagal 1923 m. gegužės 20 d. Laikinas taisykles, dar pusę metų tikrino Tarybos narių politinį lojalumą, Lietuvos pilietybės ir lietuvių kalbos mokėjimo klausimus. Todėl tik 1923 m. spalio 31 d. vyriausybė pirmą kartą patvirtino penkių narių Tarybą⁸⁹. Netrukus nuo 1924 m. sausio 1 d. vidaus reikalų ministras patvirtino jau kitą SCT, perinktą 2-jame sobore 1923 m. gruodį⁹⁰.

Būdama LSB centrinė institucija, SCT pirmą kartą iškilio tarpukario Lietuvos oficialiajame diskurse kaip viena iš vyriausybės partnerių (kaip netrukus atsiskleidė, itin nelygiavertė) ir savaip svarbi religinės politikos dalis. Dar 1922 m. birželį VRM Tikybų departamento direktorius K. Prapuolenis pažymėjo, kad sentikiai nebuvo tiesiogiai susiję su Rusijos imperijos vykdyta stačiatikybės protegavimo politika Lietuvoje, o patys iki 1905 m. buvo šios politikos aukos⁹¹. Nepaisant rezervuoto religinio požiūrio į sentikius ir platesnį jų teisių įtvirtinimą, K. Prapuoleniui sentikiai atrodė gerbtini, „kitokie“ Lietuvos piliečiai, „daugiausiai vietiniai rusai“, tiesiogiai nesusiję su Lietuvos stačiatikinimu ir visokeriopa rusų globa „anais rusų valdžios laikais“⁹². Tai iš dalies paįvairino jau 1920-aisiais įsitvirtinusių pagrindiniame lietuviškajame diskurse ideologizuotą ir

⁸⁸ Daugiau apie tarpukario Lietuvos skirtingą atskirų konfesijų teisinį statusą ir jų diferencijavimo principus: R. Laukaitytė, 2010, p. 243–252. Apie demokratijos veikimą tarpukario Lietuvoje, ypatingos padėties įstatymus ir jų įtaką vidaus politikoje žr.: L. Truska, 1996; Z. Norkus, 2014, p. 570–578.

⁸⁹ Įsakymas Vidaus reikalų ministerio, 1923 10 31, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 202. Tada VRM pareikalavo, kad J. Kozlovskis būtų pakeistas kitu, mokačiu lietuvių kalbą.

⁹⁰ Vidaus reikalų ministerio įsakymas, 1924 02 11, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 215.

⁹¹ Tikybų departamento direktoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui, 1922 06 [be dienos], in: LCVA, f. 377, ap. 8, b. 47, l. 127.

⁹² Tuo sentikių įvaizdis iš dalies skyrėsi nuo pragmatiško ir sykiu dažniausiai gana neigiamo Lietuvos politikų ir nemažos visuomenės dalies požiūrio į stačiatikius Lietuvoje (R. Laukaitytė, 2003, p. 31–36; A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, 2003, 3 skyrius).

gana nepalankų ruso vaizdinį, kuris, tikėtina, turėjo įtakos rezervuotam valdžios religinės politikos pobūdžiui ir rusų sentikių atžvilgiu. Jie dažnai buvo vaizduojami kaip caro valdžios remiami valdininkai, karininkai ir dvarininkai, taip pat krašto kolonizacijos ir etnokultūrinio rusinimo tikslais laikinai atgabenti rusų kolonistai provincijoje, nesėslūs ir neišsiskinę krašte žmonės⁹³.

Pirmą kartą SCT veiklai iš valstybės išdo buvo skirtas finansavimas 1924 m.⁹⁴, o paskui – 1925 m. (kasmet po 6 160 Lt)⁹⁵. Toks VRM tik SCT veiklai skirtas finansavimas neatitiko SCT lūkesčių ir LSB interesų, nes vyriausybės priskirtas metrikacijos funkcijas veikiančių ir atsikuriančių sentikių parapijų dvasininkai faktiškai vykdė nuo 1918–1922 m. Pasirėmusi 1922 m. Konstitucijos deklaruotomis veikiančių konfesijų išskirtinėmis teisėmis, SCT prašė 1923 metams skirti dar 47 tūkst. Lt finansavimą LSB, kurioje, sentikių vadovų nuomone, buvo 56 parapijos (ne visai tikslūs duomenys)⁹⁶.

Todėl sentikių vadovai veikė per Seimą. Svarstant VRM etatus, 1924 m. balandžio 2 d. II Seimo narys sentikis J. Jerinas prašė patvirtinti 11 SCT narių ir 54 dvasininkų etatus (kitų konfesinių mažumų dvasininkų etatai buvo patvirtinti 1919–1920 m.). Tada Seimo nariai pritarė šiam siūlymui⁹⁷.

VRM 1925 m. biudžete vėl vilkino lėšų skyrimą sentikių dvasininkams už metrikų vedimą. Todėl 1925 m. pradžioje SCT „be Vidaus Reikalų Ministerio pristatymo“ per savo atstovą II Seime J. Jeriną išsiriūpino, kad Seimas patvirtintų SCT (6 etatai) ir dvasininkų (nebuvo numatytas jų etatų skaičius) kategorijas. Vėliau Taryba, žinodama rezervuotą VRM tikybų reikalams referento požiūrį, kreipėsi į VRM, prašydama skirti 15 etatų SCT ir Dvasinei komisijai, taip pat 40 etatų parapijų dvasininkams⁹⁸. Tai rodo, kad SCT nesutiko su siūloma 14 etatinių dvasininkų norma, bet buvo linkusi ieškoti kompromiso.

Nors SCT prašoma 1926 m. suma (47 tūkst. Lt) nebuvo itin didelė valstybės išdui, VRM nenorėjo nusileisti ir nepatvirtino šio prašymo, nes tikybų reikalams referentas nesiūlė jo tvirtinti. K. Prapuolenio nuomone, remiantis 1922 m. Konstitucijos 10 straipsniu, Lietuvos piliečiai negalėjo būti teikiama ypatingų privilegijų ar teisių mažinimo dėl jo kilmės, tikėjimo ar tautybės. Todėl, anot jo, nustatant finansuojamų parapijų dvasininkų skaičių visoms valstybės pripažintoms tikyboms reikia imti vienodą normą – 2 304 tikintieji vienam dvasininkui⁹⁹. Pasiremdamas šia „priimta Lietuvoje norma“, referentas

⁹³ Maždaug tokių rusų „portretą“ vaizdavo politikas, istorikas Petras Klimas savo popularioje tarpukariu knygoje „Lietuva ir jos gyventojai“. Leidinys pasirodė keturiomis kalbomis, tarp jų ir lietuvių kalba, 1916–1919 m. (P. Klimas, 2018, p. 59, 62–63). Atsiradęs lietuvių tautinio sąjūdžio laikais XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (G. Potašenko, 1998) ir įtvirtintas 1919–1922 m. žemės įstatymais, „rusų kolonisto“ vaizdinys buvo gana paplitęs pagrindiniame Lietuvos viešajame diskurse jau 1920-ųjų pradžioje.

⁹⁴ Отчет прихода-расходоных сум ЦСС Литвы за 1924 г., in: LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 3, l. 38–39.

⁹⁵ Tikybinėms įstaigoms išlaikyti, in: Vyriausybės žinios, Nr. 182, 1925 m. vasario 14 d., p. 8.

⁹⁶ Kauno sentikių parapijos Taryba Vidaus reikalų ministeriui, 1922 12 02, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 139.

⁹⁷ Seimo stenogramos, 83-sis posėdis, 1924 m. balandžio 2 d., p. 10.

⁹⁸ Tikybų Reikalams Referento memorandumas [Ponui Vidaus Reikalų Ministeriui Lietuvos Sentikių prašymu], 1925 04 04, in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 87, l. 29–29 a. p.

⁹⁹ VRM Tikybų reikalams referento K. Prapuolenio raštas (1924 m. vasara), in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 87, l. 32. Tada įtikinamai nebuvo paaiškinta, kodėl buvo pasirinktas toks principas. Be to, jis buvo subjektyviai pasirinktas pagal vieną iš katalikų Žemaičių vyskupijų, o nebuvo katalikiškų vyskupijų vidurkis šalyje.

tvirtino, kad sentikiams turi pakakti 14 etatų, o 40 dvasininkų etatų „pageidavimas neturįs jokio pamato“, nes sentikiai buvo dar ir bepopininkai¹⁰⁰.

Lėšos sentikiams VRM 1926 m. biudžete buvo numatytos, bet ne tokios, kokių jie tikėjosi. Nuo 1926 m. vyriausybė skyrė LSB kur kas didesnę finansavimą nei 1924–1925 m., bet vėlgi VRM apribotą, nustačius SCT 6 etatus ir 14 etatų dvasininkams¹⁰¹ (iš viso maždaug 33 tūkst. Lt)¹⁰². Nuo 1926 m. maždaug tokio dydžio valdžios kasmetinė parama LSB (neskaitant dvasininkų kursų finansavimo 1931–1933 m.) išliko iki 1940 m. Tiesa, 1936 m. sentikiams buvo pridėtas dar vienas etatas.

Taigi, pasisakydamas už religijos laisvę ir pabrėždamas piliečių teisinę lygybę, pats tikybų reikalų referentas K. Prapuolenis pasiūlė tinkamai neapsvarstyta su kitomis, nekatalikiškomis, bendrijomis ir tiksliau nepagrįsta faktiniais duomenimis tikinčiųjų normą – 2 304, tenkančią vienam dvasininkui. Nustačius tokią normą, buvo reglamentuotas „etatinių“ parapijų dvasininkų skaičius. Tačiau valdžia, teisiškai pripažindama (ir finansuodama) tik 14 visateisių dvasininkų, neatsisakė faktiškai pripažinti daugumą likusių sentikių ganytojų (dar 40), kurie taip pat vadovavo parapijoms, turėjo savo atspaudus, vedė metrikas (pripažinti kaip metrikų punktai)¹⁰³ ir buvo atleisti nuo karo tarnybos¹⁰⁴.

Nepaisant Seimo valios, 1924–1925 m. VRM savo administraciniais sprendimais faktiškai sukūrė ir 1926 m. galutinai įtvirtino itin skirtingą LSB parapijų ir jų dvasininkų reglamentavimą, numatantį tik 14 etatinių dvasininkų (26,4 % visų 54 sentikių dvasininkų, neskaitant penkių SCT narių ir vieno raštvedžio etatų)¹⁰⁵. Tai buvo prieštaringa ir paini valdžios religinės politikos priemonė, mažinanti bendrą LSB skiriamą finansavimą už metrikų vedimą, jų priežiūrą ir sykiu virtusi atvira politine manipuliacija, atskleidžiančia VRM siekį kontroliuoti šios Bažnyčios administravimą ir kištis į kanoninę struktūrą.

Tai buvo susiję su dviem bene svarbiausiomis LSB problemomis tarpukario Lietuvoje. Pirma, konstituciškai privilegijuotos LSB savarankiškumui užtikrinti trūko išsamesnio teisinio reglamentavimo. 1923 m. Laikinos taisyklės buvo gana ribotas dokumentas, numatęs, be kita ko, valdžios galimybę riboti Konstitucijos deklaruotas pripažintos Bažnyčios teises. Jose visiškai nebuvo aptartos ir reglamentuotos vyriausybės ir LSB teisės ir pareigos itin svarbiose Bažnyčiai religinės veiklos (pavyzdžiui, soboro galios ir kompetencija, o Dvasinė komisija iš viso nebuvo minima, nes susikūrė tik 1923 m. gruodį) ir religinio švietimo srityse. Antra, įgyvendinant vyriausybės religinę politiką, jau 1924–1926 m. LSB susidūrė su Bažnyčios savarankiškumo ir dvasininkų teisių ri-

¹⁰⁰ Tikybų Reikalams Referento memorandumas [Ponui Vidaus Reikalų Ministeriui Lietuvos Sentikių prašymu], 1925 04 04, in: LCVA, f. 391, ap. 9, b. 87, l. 29 a. p.

¹⁰¹ Nuo tada šiems sentikių ganytojams buvo skiriamas atlyginimas už metrikų vedimą – per mėnesį 113, 33 Lt (plg. ŠM Lietuvos SCT ir nastavnikams algų lapas, 1929 01 [be dienos], in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 704, l. 1). Tačiau SCT po lygiai paskirstydavo juos visiems 53 buvusiems dvasininkams.

¹⁰² Kaip ir 1923 metams, SCT vėl prašė skirti 47 tūkst. Lt 1926 metams ([Tikybinių įstaigoms 1925 m. sąmata ir prašoma 1926 m. sąmata], [be datos], in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1822, l. 133).

¹⁰³ Plg. panašios stačiatikių padėties interpretaciją. Istorikai A. Marcinkevičius ir S. Kaubrys mano, kad stačiatikių parapijos buvo dviejų tipų: visateisės ir nelegalizuotos (2003, p. 67). R. Laukaitytė rašo apie teisiškai pripažintus ir faktiškai legalizuotus, bet teisiškai neaiškia pastarųjų stačiatikių parapijų padėtį (2003, p. 30).

¹⁰⁴ VRM taip pat nepripažino 15 iš 25 veikiančių stačiatikių parapijų to meto Lietuvoje.

¹⁰⁵ VRM Tikybų reikalams referento K. Prapuolenio raštas, [1924 m. vasara], in: LCVA, f. 377, ap. 9, b. 87, l. 32. 1926 m. LSB buvo skirta 32 960 Lt (Religijų įstaigoms, in: Vyriausybės žinios, 1926 m., Nr. 217, 18).

bojimo problema. Vyriausybė nepaisė Bažnyčios savarankiškumo, visų pirma jos kandinės parapijų struktūros, o daugumos sentikių dvasininkų religines ir socialines teises apribojo. Sentikiai ir SCT buvo nepatenkinti, jautėsi diskriminuojami, prašė vyriausybės atsisakyti platų ir negausių parapijų tinklą turinčiai Bažnyčiai¹⁰⁶ nepalankaus principo, bet vyriausybė jo laikėsi iki pat 1940 m. birželio.

Aišku, sentikių vadovams teko tenkintis tuo, kad šis ribotas LSB finansavimas iš išdo buvo apskritai. Nei Rusijos imperijoje iki 1915 m., nei 1940–1945 m. Lietuvą okupavus SSRS ir Vokietijai, o 1945–1990 m. Lietuvai patekus į SSRS sudėtį, apie tai vietiniai sentikiai negalėjo net svajoti.

Išvados

Straipsnyje pateikti skaičiavimai leidžia tvirtinti, kad dėl 1914–1915 m. masinės sentikių migracijos į Rusijos gilumą būsimoje Lietuvos, tada okupuotoje Vokietijos, teritorijoje (be Vilniaus krašto) 1918 m. pradžioje galėjo likti apytiksliai trečdalis sentikių bendrijos tikinčiųjų. Ši didžiulė sentikių migracija į Rytus Pirmojo pasaulinio karo metais suformavo gerokai apretėjusį, kiekybiškai itin apnykusį parapijų tinklą būsimoje Lietuvoje 1918 m. pavasarį.

Keliomis bangomis 1918 m. pavasarį–1922 m. vykusi sentikių masinė repatriacija iš Sovietų Rusijos nemaža dalimi paaiškina, kodėl tada Lietuvoje gana lėtai vyko daugelio jų parapijų atsikūrimas. Šio tyrimo duomenys rodo, kad dar reikia atsižvelgti į kitus veiksnius, pasunkinusius parapijų sugrįžimą prie normalios religinės veiklos Lietuvoje po 1918 m. Iki 1922 m. gegužės sentikių bendrija ne tik neturėjo savo centrinės dvasinės institucijos, bet ir sentikių religinis gyvenimas Pirmojo pasaulinio karo metais ir kurį laiką po 1918 m. buvo itin dezintegruotas, nemažai cerkvių karo metais buvo sunaikinta, o dauguma parapijų neveikė ir palaipsniui atsikūrė, grįžtant į Lietuvą iš Sovietų Rusijos jų dvasininkams ir parapijiečiams.

Dėl užsitęsusio ir nelengvo daugumos sentikių parapijų atsikūrimo vėlavo ir jų oficialus pripažinimas VRM. Pradžioje, neturėdamas patikimesnių duomenų apie sentikių parapijų tinklą ir jų padėtį, 1919 m. pabaigoje ar greičiausiai tik 1920 m. vasarį VRM Tikybų departamentas pradėjo registruoti pirmąsias sentikių parapijas. Šis pavienių, išsibarsčiusių po visą šalį, vis atsikuriančių ar naujai kuriamų parapijų legalizavimo procesas užtruko iki 1922–1923 m., kai į šį darbą dar įsitraukė SCT ir pateikė 54 (56) parapijų sąrašą. Todėl galima tvirtinti, kad sentikių parapijų registravimas nebuvo VRM Tikybų departamento veiklos prioritetas ir nuoseklaus darbo objektas.

Dėl didelio masto sentikių repatriacijos ir užsitęsusio parapijų atsikūrimo formalus Lietuvos sentikių bažnyčios organizacinis telkimas taip pat užtruko. Kartu buvo dar

¹⁰⁶ 1924 m. Lietuvoje buvo daugiau kaip 32 tūkst. sentikių, veikė 54 jų parapijos. Vienam sentikių ganytojui teko maždaug 607 tikintieji. Palyginkime su katalikais. 1929 m. Katalikų Bažnyčiai buvo nustatyti 46 etatai kurijose ir 765 etatai vyskupijose (dauguma dvasininkų etatų) (X.Y.Z., „Kunigų algos“, in: *Tiesos kelias*, 1931, Nr. 4, 193; A. Streikus, 2006, p. 432). Taigi algas gaudavo maždaug 80 % visų katalikų parapijų dvasininkų (be kurijų). 1928 m. Lietuvoje buvo iš viso 938 dvasininkai, 716 bažnyčių ir koplyčių (V. Mironas, 1990, p. 387). Jeigu 1923 m. šalyje buvo daugiau kaip 1,739 mln. katalikų, kurių skaičius vėliau šiek tiek padidėjo, tai vienam katalikų kunigui galėjo tekti 1 850–1 950 tikinčiųjų.

viena svarbi istorinė aplinkybė. Didžiausia Vilniaus sentikių parapija pretendavo tapti krašto sentikių dvasiniu centru, bet 1920 m. spalį Vilnius ir jo kraštas buvo užimtas Lenkijos. Todėl iniciatyvos vienyti šalies sentikius ėmėsi Kauno sentikių parapijos vadovai. 1922 m. gegužę I-asis šalies sentikių suvažiavimas Kaune išrinko aukščiausią LSB valdymo instituciją tarp soborų – Sentikių centrinę tarybą – ir sukūrė parapinę-soborinę Bažnyčios struktūrą.

Tuomet vyriausybės religinė politika sentikių atžvilgiu buvo formaliai orientuota į skirtingų konfesijų lygias teises ir demokratinės 1922 m. Konstitucijos garantijas pripažintoms religinėms bendrijoms tvarkytis pagal savo kanonus ir šalies tarptautinius įsipareigojimus. Šios demokratinės dvasios ir modernaus religinio pliuralizmo išraiška buvo Lietuvos sentikių įteisinimas, remiantis vyriausybės 1923 m. gegužės 20 d. patvirtintomis Laikinomis taisyklėmis. 1918–1926 m. sentikių parapijų ir vėliau LSB teisinį pripažinimą dar diktavo valstybės priskirta pripažintoms religinėms bendrijoms civilinės būklės aktų registravimo funkcija.

Tačiau, nepaisant lygiateisiškumo retorikos, 1923–1926 m. valdžia praktikoje kartais pažeisdavo Lietuvos sentikių bažnyčios savarankiškumą, filtravo SCT narius, prižiūrėjo ir vis labiau siekė kontroliuoti Tarybos veiklą. Vyriausybė ir VRM taip pat ėmėsi riboti religines ir socialines Bažnyčios ir nemažos dalies sentikių dvasininkų teises, „iš viršaus“ nustatydama valdžiai parankias, neaptartas su sentikių vadovais ir menkai pagrįstas sentikių dvasininkų bei parapijų skaičiaus ribojimo normas. Ši vyriausybės religinė politika sentikių atžvilgiu buvo daugialypė ir neapibrėžta, sykiu nenuosekli ir paini. Kartu tam įtakos turėjo etnizuojantis viešas diskursas ir politika, taip pat istorinės traumos padiktuotas lietuvių daugumos nepasitikėjimas rusais kaip imperinio paveldo dalimi (sentikio kolonisto stereotipas).

Svarbu pabrėžti, kad pirmą kartą istorijoje 1923 m. LSB buvo teisiškai pripažinta tam tikroje valstybėje ir formaliai gavo lygias teises su kitomis pripažintomis konfesijomis. Tada Lietuva buvo pirmoji valstybė Vidurio ir Rytų Europoje, oficialiai pripažinusi Sentikių (bepopininkų pomorų) bažnyčią.

Bibliografija

- T. Balkelis, 2006 – Tomas Balkelis, „Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m.“, in: *Oikos. Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, Nr. 2, p. 56–73.
- T. Balkelis, 2012 – Tomas Balkelis, *Modernios Lietuvos kūrimas* / vertėjas Žilvinas Beliauskas, Vilnius, 2012.
- P. Blaževičius, 1997 – Petras Blaževičius, *Rokiškio krašto sentikiai*, Panevėžys, 1997.
- P. Čepėnas, 1992 – Pranas Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius, 1992.
- M. Dinapaitė, 2013 – Marija Dinapaitė, „Lietuvos kariuomenės dvasininkija 1919–1940 m.“, in: *Karo archyvas*, t. 18, mokslinis redaktorius ir sudarytojas G. Surgailis, Vilnius, 2013, p. 305–344.
- S. Ilonienė, 2007 – Sigita Ilonienė, *Sentikių bažnyčia Lietuvoje 1918–1940 metais: teisinė padėtis, religinė organizacija, visuomeninė politinė sklaida*: magistro darbas [kompiuterinis tekstas], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007.
- A. Hermann, 2003 – Artur Hermann, „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1995 m.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys* / sudaryt. Arthur Hermann, Vilnius, 2003, p. 221–276.
- N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, 2009 – Natalija Kasatkina, Andrius Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius, 2009.

- P. Klimas, 2018 – Petras Klimas, *Lietuva ir jos gyventojai*, Vilnius, 2018.
- B. Kviklys, 1989 – Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. 2-oji fotografuota laida. D. 1, Vilnius, 1989.
- E. Kovalenko, 1982–1987 – Eugenijus Kovalenko, „Jonavos rajono Upninkų apylinkės Perelozai ir pereloziečiai 1920–1948 metais“. Mašinraštis [kopija]. Upninkai, 1982–1987 m., in: G. Potašenko asmeninis archyvas.
- M. Maksimaitis, 2005 – Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*, Vilnius, 2005.
- A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, 2003 – Andrius Marcinkevičius, Saulius Kaubrys, *Lietuvos stačiatikių bažnyčia, 1918–1939 m.*, Vilnius, 2003.
- A. Marcinkevičius, 2013 – Andrius Marcinkevičius, „Rusų profesinė veikla Kaune 1918–1940 m.: įgūdžių pritaikymo galimybės ir kliūtys“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2013/13, p. 189–203.
- V. Mironas, 1990 – Vladas Mironas, „Tikybos Nepriklausomoje Lietuvoje“, in: *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*. (Fotografuot. leid.), Kaunas, 1990, p. 386–390.
- Z. Norkus, 2014 – Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Mokslinė monografija, Vilnius, 2014.
- Laikinos taisyklės 1923 – „Lietuvos sentikių organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinos taisyklės“, 1923 m. gegužės mėn. 20 d., in: *Vyriausybės žinios*, 1923 m. gegužės 29 d., Nr. 132, eil. 986.
- Laikinos taisyklės 1923a – „Lietuvos stačiatikių bažnyčios santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinos taisyklės“, in: *Vyriausybės žinios*, 1923 m. gegužės 29 d., Nr. 132, eil. 985.
- R. Laukaitytė, 2003 – Regina Laukaitytė, *Staćiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003.
- R. Laukaitytė, 2010 – Regina Laukaitytė, „Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. III, Vilnius, 2010, p. 243–270.
- R. Laukaitytė, 2011 – Regina Laukaitytė, „Rytų apeigų vyskupo Petro Būčio misija Lietuvoje (1930–1940 m.)“, in: *Istorija*, t. 84, Nr. 4, p. 26–37.
- R. Laukaitytė, 2015 – Regina Laukaitytė, „Konfesinė sritis“, in: *Lietuvos istorija*, t. X, 2 dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). Autoriai: E. Bendikaitė, A. Kasparavičius ir kiti, Vilnius, 2015, p. 68–95.
- Lietuvos gyventojai, 1926 – *Lietuvos gyventojai: 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*, Kaunas, [1926].
- Lietuvos konstitucionalizmo istorija, 2016 – *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m.–1566 m.–1791 m.–1918 m.–1990 m.*, red. Vaidotas A. Vaičaitis, Vilnius, 2016.
- Pakulnevičiūtė S., Potašenko G., 2005 – Sigita Pakulnevičiūtė, Grigorijus Potašenko, „Tauragnų valsčiaus sentikiai“, in: *Tauragnai* / [redakcinė komisija: Vincentas Mačiekus (vyr. red.), sudarytojas] ... [et. al.]. (Lietuvos valsčiai; 12), Vilnius, 2005, p. 324–334.
- G. Potašenko, 1995 – Grigorijus Potašenko, „Sentikystė ir sentikiai Lietuvoje“, in: *Naujasis židinys*, 1995, Nr. 7–8, p. 587–590.
- G. Potašenko, 1997 – Grigorijus Potašenko, „Sentikių Bažnyčia Lietuvoje 20 amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 5, 1997, p. 107–128.
- G. Potašenko, 1998 – Grigorijus Potašenko, „Sentikio įvaizdžiai lietuviškoje kultūroje“, in: *Kultūros barai*, 1998, Nr. 10, p. 49–55.
- G. Potašenko, 2011 – Grigorijus Potašenko, „Lietuvos rusai“, in: *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija* / sudarė Vida Savoniakaitė, Vilnius, 2011, p. 251–265.
- M. Riomeris, 1937 – Mykolas Riomeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I d., Kaunas, 1937.
- M. Riomeris, 1990 – Mykolas Riomeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990.
- J. Sabaliauskaitė, L. Gumuliauskaitė, 1998 – Jolita Sabaliauskaitė, Laima Gumuliauskaitė, „Iš sentikių bažnyčios istorijos: 1922–1944 m.“, in: *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai. 1996–1997*, Vilnius, 1998, p. 14–25.
- V. Safronovas ir kiti, 2018 – Vasilijus Safronovas, Vytautas Jokubauskas, Vygantas Vareikis, Hektoras Vitkus, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėda, 2018.
- Seimo stenogramos, 83-sis posėdis – *Seimo stenogramos*. [Kaunas], 1922–1927, 1936–1939.
- A. Streikus, 2002 – Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius, 2002.

- A. Streikus, 2006 – Arūnas Streikus, „Laisvos sklaidos galimybių laikotarpis (1905–1940)“, in: *Krikščionybės Lietuvoje istorija* / sudarytojas Vytautas Ališauskas, Vilnius, 2006, p. 389–433.
- L. Truska, 1996 – Liudas Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996.
- 1922 m. Lietuvos Konstitucija – „Lietuvos Konstitucija“, in: *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16 – 1940.VI.15)* / parengė V. Andriulis, R. Mockevičius, V. Valeckaitė, Vilnius, 1996, p. 7–14.
- V. Vardys, 1997 – Vytautas Vardys, „Bažnyčios ir valstybės santykiai“, in: *Krikščionybė Lietuvoje*, redagavo Vytautas Vardys, Čikaga, 1997, p. 240–269.
- В. Барановский, 2004 – Василий Барановский, *Вековые святыни*, Зарасай, 2004.
[V. Baranovskij, 2004 – Vasilij Baranovskij, *Vekovye svyatyni*, Zarasai, 2004.]
- В. Барановский, Г. Поташенко, 2005 – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши: краткий исторический и биографический словарь*, Вильнюс, 2005.
[V. Baranovskij, G. Potašenko, 2005 – Vasilij Baranovskij, Grigorij Potašenko, *Staroverie Baltii i Pol'shi: kratkij istoricheskij i biograficheskij slovar'*, Vilnius, 2005.]
- И. Белова, 2014 – Ирина Белова, *Вынужденные мигранты. Беженцы и военнопленные Первой мировой войны в России. 1914–1925 гг.*, Москва, 2014.
[I. Belova, 2014 – Irina Belova, *Ynuzhdennye migranty. Bezhency i voennoplennye Pervoj mirovoj vojny v Rossii. 1914–1925 gg.*, Moskva, 2014.]
- Е. Иванец, 2019 – Еугениуш Иванец, *Из истории старообрядцев на польских землях: XVII–XX вв.* / пер. с пол. Е. Потехиной, И. Ожеховской, А. Токаревич, Москва, 2019.
[E. Ivanec, 2019 – Eugeniusz Ivanec, *Iz istorii staroobryadcev na pol'skih zemlyah: XVII–XX vv.* / per. s pol. E. Potekhinioj, I. Ozhekhovskoj, A. Tokarevich, Moskva, 2019.]
- В. Козлов, 2011 – Владимир Козлов, *Москва Старообрядческая. История. Культура. Святыни*, Москва, 2011.
[V. Kozlov, 2011 – Vladimir Kozlov, *Moskva Staroobryadcheskaya. Istorija. Kul'tura. Svyatyni*, Moskva, 2011.]
- В. Никонов, 2008 – Владимир Никонов, *Староверие Латгалии. Очерки по истории староверческих обществ Режицкого и Люцинского уездов (2-я половина XVII–1-я половина XX)*, Резекне, 2008.
[V. Nikonov, 2008 – Vladimir Nikonov, *Staroverie Latgalii. Ocherki po istorii starovercheskich obshchestv Rezhickogo i Lyucinskogo uezdov (2-ya polovina XVII–1-ya polovina XX)*, Rezekne, 2008.]
- М. Никитина, 2009 – Манефа Никитина, *Староверы из Вилкомира*, Каунас, 2009.
[M. Nikitina, 2009 – Manefa Nikitina, *Staroveri iz Vilkomira*, Kaunas, 2009.]
- М. Одинцов, 2014 – Михаил Одинцов, *Русская православная церковь накануне и в эпоху сталинского социализма. 1917–1953 гг.*, Москва, 2014.
[M. Odincov, 2014 – Mihail Odincov, *Russkaya pravoslavnaya cerkov' nakanune i v epohu stalinskogo socializma. 1917–1953 gg.*, Moskva, 2014.]
- ПКВГ, 1913 – *Памятная книжка Виленской губернии на 1913 г.*, Вильна, 1913.
[PKVG, 1913 – *Patmatnaya knizhka Vilenskoj gubernii na 1913 g.*, Vil'na, 1913.]
- ПККГ, 1915 – *Памятная книжка Ковенской губернии на 1915 г.*, Ковно, 1915.
[PKKG, 1915 – *Patmatnaya knizhka Kovenskoj gubernii na 1915 g.*, Kovno, 1915.]
- Первая всеобщая перепись населения 1904 – *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Книга 59: Сувальская губерния*, Санкт-Петербург, 1904.
[Pervaya vseobshchaya perepis' naseleniya 1904 – *Pervaya vseobshchaya perepis' naseleniya Rossijskoj imperii 1897 g. Kniga 59: Suvalkskaya guberniya*, Sankt-Peterburg, 1904.]
- Г. Пономарева, Т. Шор, 2006 – Галина Пономарева, Татьяна Шор, *Староверы Эстонии. Краткий исторический справочник*, Тарту, 2006.
[G. Ponomareva, T. Shor, 2006 – Galina Ponomareva, Tat'yana Shor, *Staroveri Estonii. Kratkij istoricheskij spravochnik*, Tartu, 2006.]
- Г. Поташенко, 2005 – Григорий Поташенко, „Староверие в Польше“, in: В. Барановский, Г. Поташенко, *Староверие Балтии и Польши: краткий исторический и биографический словарь*, Вильнюс, с. 378–388.

- [G. Potašenko, 2005 – Grigorij Potašenko, „Staroverie v Pol'she“, in: V. Baranovskij, G. Potašenko, *Staroverie Baltii i Pol'shi: kratkij istoricheskij i biograficheskij slovar'*, Vilnius, s. 378–388.]
- Г. Поташенко, 2005а – Григорий Поташенко, „Староверие в Литве“, in: В. Барановский, Г. Поташенко, *Староверие Балтии и Польши: краткий исторический и биографический словарь*, Вильнюс, с. 365–377.
- [G. Potašenko, 2005a – Grigorij Potašenko, „Staroverie v Litve“, in: V. Baranovskij, G. Potašenko, *Staroverie Baltii i Pol'shi: kratkij istoricheskij i biograficheskij slovar'*, Vilnius, s. 365–377.]
- Г. Поташенко, 2008 – Григорий Поташенко, *История Каунасской старообрядческой общины*, Vilnius, 2008.
- [G. Potašenko, 2008 – Grigorij Potašenko, *Istoriya Kaunasskoj staroobryadcheskoj obshchiny*, Vilnius, 2008.]
- Г. Поташенко, 2009 – Григорий Поташенко, „Староверы в Литве (1918–1940): правовой статус, социальное положение и эмиграция“, in: *Slavistica Vilnensis, 2005–2009: Litovcy i slavjane: vzaimodejstvie jazykov i kul'tur v istorii i sovremennosti*, Вильнюс, 2009, с. 143–155.
- [G. Potašenko, 2009 – Grigorij Potašenko, „Starovery v Litve (1918–1940): pravovoj status, social'noe polozhenie i emigracija“, in: *Slavistica Vilnensis, 2005–2009: Litovcy i slavyane: vzaimodejstvie jazykov i kul'tur v istorii i sovremennosti*, Vilnius, 2009, с. 143–155.]
- Г. Поташенко, 2010 – Григорий Поташенко, „Староверы в странах Балтии и Польше: веки непростой истории“, in: *Культура староверов стран Балтии и Польши: исследования и альбом / редколлегия: Г. Поташенко (отв. ред.), Е. Коницкая, Н. Морозова, Вильнюс, 2010, с. 15–57.*
- [G. Potašenko, 2010 – Grigorij Potašenko, „Starovery v stranah Baltii i Pol'she: vekhi neprostoj istorii“, in: *Kul'tura staroverov stran Baltii i Pol'shi: issledovaniya i al'bom / redkollegiya: G. Potašenko (otv. red.), E. Konickaya, N. Morozova, Vilnius, 2010, s. 15–57.*
- Г. Поташенко, 2012 – Григорий Поташенко, „Старообрядческая церковь в Литве (1918–1923): церковное объединение и государственное признание“, in: *Балтийский архив: Русская культура в Прибалтике*. Т. XII, Таллинн, 2012, с. 39–54.
- [G. Potašenko, 2012 – Grigorij Potašenko, „Staroobryadcheskaya cerkov' v Litve (1918–1923): cerkovnoe objedinenie i gosudarstvennoe priznanie“, in: *Baltijskij arhiv: Russkaya kul'tura v Pribaltike*. Т. XII, Tallinn, 2012, с. 39–54.]
- И. Прозоров, 2002 – Иван Прозоров, *История старообрядчества*, Москва, 2002.
- [I. Prozorov, 2002 – Ivan Prozorov, *Istoriya staroobryadchestva*, Moskva, 2002.]
- „Русская общественная жизнь в Литве“ [1932], in: *Русский календарь на 1932 г. = Rusų kalendorius 1932 m.*, Каунас, [be metu], с. 1–12.
- [„Russkaya obshchestvennaya zhizn' v Litve“ [1932], in: *Russkij kalendar' na 1932 g. = Rusų kalendorius 1932 m.*, Kaunas, [be metu], с. 1–12.]
- А. Т. [А. Тыминский], 1937 – А. Т. [Александр Тыминский], „День русского ребенка“ в 1937 г., in: *Голос Литовской православной епархии*, 1937 г., № 5–6 (88), с. 43–46.
- [A. T. [A. Tyminskij], 1937 – A. T. [Aleksandr Tyminskij], „Den' russkogo rebenka“ v 1937 g., in: *Golos Litovskoj pravoslavnoj eparhii*, 1937 g., № 5–6 (88), с. 43–46.]
- Т. Фейгмане, 2000 – Татьяна Фейгмане, *Русские в довоенной Латвии. На пути интеграции*, Рига, 2000.
- [T. Fejgmane, 2000 – Tat'jana Fejgmane, *Russkie v dovoennoj Latvii. Na puti integracii*, Riga, 2000.]
- К. Фролова, 2017 – Кира Фролова, „Беженцы Первой мировой войны в Самарской губернии (1914 – начало 1920-х гг.)“, in: *XX век и Россия: общество, реформы, революции* [Электронный ресурс]: электрон. сб. Вып. 5. Самара, 2017, с. 75–96. [interaktyvus], in: <<http://sbornik.libsmr.ru/>>, [2020-06-05].
- [K. Frolova, 2017 – Kira Frolova, „Bezhency Pervoj mirovoj vojny v Samarskoj gubernii (1914 – nachalo 1920-h gg.)“, in: *HKH vek i Rossiya: obshchestvo, reformy, revolyucii* [Elektronnyj resurs]: elektron. sb. Вып. 5. Samara, 2017, s. 75–96. [interaktyvus], in: <<http://sbornik.libsmr.ru/>>, [2020-06-05].]